Наше издање поседује све кључне карактеристике оригинала: не разрешавају се скраћенице, не спуштају се натписана слова у ред, титле се пишу свугде као у оригиналу, чува се лигатура ѿ, број редова је исти (поштован је принцип *ред за ред, слово за слово*), очувана је интерпункција оригинала (крај текста остављамо без интерпункције јер се она на фотографијама на том месту не разазнаје).

2.5. Упоредна издања сва три примерка

На крају овог дела књиге дајемо сва три наша издања напоредо, како би се лакше вршила евентуална графијска и језичка истраживања.

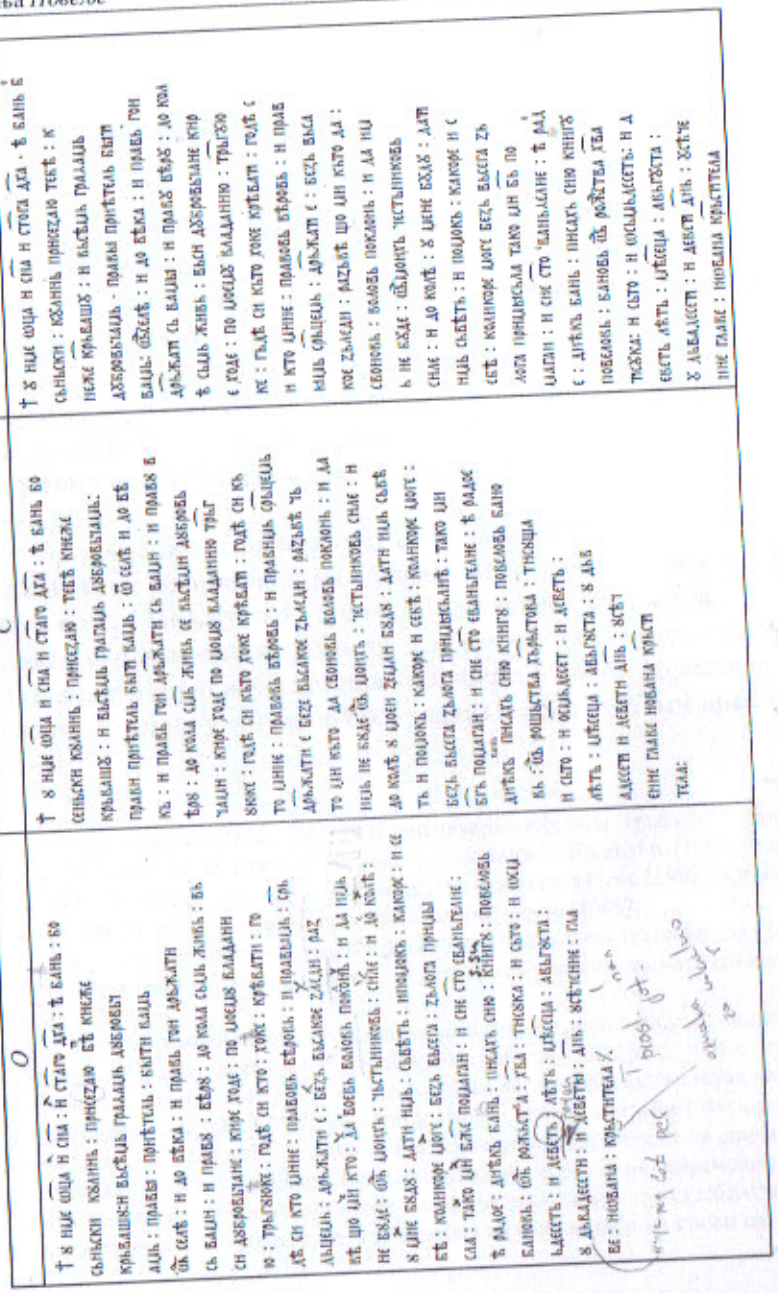

3.1. ȣ

***Предлог*, са акузативом (и локативом) и префикс.** {П.О.[52] **vъ* (<**vъn*), стсл. *въ*}.[53] Полугласник је био у тзв. *слабом положају*, где се губио (10/11. век). Још у доисторијском периоду (пре краја 12. века) долазило је у српском језику до промене таквог *в* (билабијалног изговора) у *у*, о чему сведочи управо ова прва реч у *Повељи* (графематски ȣ). Овом променом нестала је наслеђена обличка дистинкција између предлога **u* (са генитивом) и предлога **vъ* (са акузативом и локативом). Лигатура ȣ доследно се користи у сва три примерка *Повеље*.[54]

[O 1, C 1, M 1]

3.2. нѧє

***Именица*, средњи род, акузатив, једнина**. {П.О. **imę*, стсл. *имѧ*}. Имала је промену некадашњих консонантских основа (Гј **imene*). Финални вокал *ę* денезализацијом се изједначио са оралним *e*, па је именица, још у доисторијско време, добила нови фонетски лик – *име* (Hj, Aj, Bj).

[O 1, C 1, M 1]

[52] Кратица П.О. значи *полазни облик*. Под *полазним* подразумевамо облик који је претходио потврди из *Повеље* (најчешће је то онај из прасловенског језика).

[53] Међу прасловенским предлозима три су се одликовала консонантским завршетком: **kъn, *sъn* и **vъn*. Финално **-n* губило се у складу са законом отвореног слога, те су добијени ликови **kъ, *sъ* и **vъ*. Међутим, у неким предлошко–падежним везама финално **-n* могло се јотовати: то се редовно дешавало у конструкцијама са облицима Д, И и Л анафорске заменице **jь, *ja, *je, *ji, *ję, *ja*. Тако су добијени тзв. *предлошки* облици ове заменице: **ńemu, *ńeji, *ńimъ, *ńima; *ńь, *ńe, *ńǫ, *ńę, *ńa, *ńi; *ńimь, *ńejǫ, *ńimi, *ńima; *ńemь, *ńeji, *ńihь, *ńeju* (<**kъn+*jemu, *kъn+*jeji, *kъn+*jimъ, *kъn+*jima; *vъn+*jь, *vъn+*je, *vъn+*jǫ, *vъn+*ję, *vъn+*ja, *vъn+*ji; *sъn+jimь, *sъn+jejǫ, *sъn+jimi, *sъn+jima; *vъn+*jemь, *vъn+*jeji, *vъn+*jihь, *vъn+*jeju*). У српском језику ће тзв. предлошке формације (*њему, њој, њима* и сл.) истиснути беспредлошке (*јему, јој, јима* и сл.): трагове ових других налазимо у енклитикама типа *јој, је, им, их* и сл. Облици са *ń-* прошириће се касније аналошки из Д, И и Л на Г и А једнине и множине, дакле уз све предлоге. Отуда се у српском језику и не говори више о беспредлошким и предлошким формацијама, јер је унификацијом ова опозиција елиминисана.

[54] Лигатура ȣ, којом је овде обележен вокал /у/, добијена је прекомпоновањем диграма ѹ.

3.3. ѡ҃ца

***Именица*, мушки род, генитив, једнина**. {П.О. **otьca* (<**otьka*), стсл. ѻтьца}. Имала је промену некадашњих **-ŏ-* основа. Глас *ц* добијен је тзв. трећом палатализацијом. Губљењем полугласника у слабом положају праскаво *т* дошло је у позицију испред африкате *ц* (*отца*), где се губило, па именица добија нови фонетски лик – *оца* (управо онакав какав је у *Повељи*). Тако гледано, писање титле овде би било сувишно (*М* је нема).[55] Ова је реч, због своје семантике, у стсл. често скраћивана испуштањем т и ь, а та се пракса преносила и на млађе споменике, како српскословенске, тако и оне на српском језику. Отуда је тешко одговорити на питање да ли је титла у *О* и *С* сигнал скраћивања или просто резултат ортографске традиције. (Каткада титлу налазимо не само тамо где је она некада с разлогом стављана него и тамо где нитаквог скраћивања нема, нити га је било.) Од два слова за глас /о/ у *Повељи* долазе и *ѡ* и *о*, с тим што грчко слово, начелно, долази у иницијалној позицији (што потврђује и ова именица у сва три примерка *Повеље*).

[O 1, C1, M 1 ѡца]

3.4. и

Везник* и *речца. {П.О. **i*, стсл. и}. Долази у *Повељи* 16 пута, по чему је најфреквентнија реч у споменику.

[O 1, C 1, M 1]

3.5. сн҃а

***Именица*, мушки род, генитив, једнина**. {П.О. **synu*,[56] стсл. сынѹ (сына)}. Имала је промену по некадашњим *-ŭ-* основама. Још у доисторијском периоду почиње се морфолошки ближити именицама некадашњих *-ŏ-* основа: тако је, аналошки, у генитиву настао и лик са наставком *-а*, што за српски језик потврђује

[55] У писању ове речи постоји велико шаренило у нашим средњовековним споменицима [Правопис 1981: 163–164]. Неки издавачи, видели смо, писање титле тумаче као јасан сигнал скраћивања, па ову реч разрешавају тако што пишу *отьца*, док је други пишу на савремени начин – *оца*.

[56] Исп. Hj **synь* < **sūnŭs*.

управо овај пример из Кулинове *Повеље*.[57] Титла, начелно, указује на то да је реч скраћена, што отвара питање идентитета гласа између *с* и *н*. Наведена полазна форма сугерише да би то могао бити високи нелабијализовани непредњи вокал који се у старим српским ћирилиским текстовима писао као *ы* (српска графијска верзија старословенског *ъ*), те би, у разрешеној форми, ова именица гласила *сына*. Међутим, има основа за тврдњу да би разрешену форму требало писати *сина*. Први начин разрешавања полази од става да је вокал *ы* био са̀ставни део инвентара вокалских фонема, а други начин полази од тога да таквог вокала у српском није било (бар не у свим позицијама у којима је раније постојао). Дакле, о судбини гласа „јери" у српском језику у периоду рукописања *Повеље* постоје различита мишљења. Овај глас се почео једначити са вокалом *и* још у доисторијском периоду, али је остало неразјашњено питање да ли је тај процес захватио у исто време све његове позиције и све дијалекте. Има индиција да се он најпре једначио у поменутом смеру иза велара *к, г* и *х*, а да се у друкчијем окружењу дуже чувао [Белић 1969: 74]. Неки истраживачи, полазећи од најстаријих сачуваних текстова са нашег тла, па и од *Повеље бана Кулина*, тврде да се изговор „јерија" најдуже чувао у позицији иза *лабијала*, а да се у другим позицијама губио [Бошковић 1967: 40]. Други опет сматрају да је фонема „јери" из језика нестала у доисторијском периоду, а случајеви писања „његовог" слова спадају у категорију писарког манира [Младеновић 1971: 199]. Сва је прилика да разрешени облик треба да гласи – *сина*.[58]

[O 1, C 1, M 1]

3.6. и

Везник* и *речца. (В. 3.4)

[O 1, C 1, M 1]

[57] О старини овог процеса сведочи и старословенски језик, у коме се поред примарног, срећу и примери аналошки формираног облика (исп. Нј *сынъ*, Гј *сынов*/ *сына*).

[58] Занимљиво је, међутим, да издавачи *Повеље*, који разрешавају ову скраћеницу, пишу *сына* (в. стр. 39, 44, 47).

3.7. ст҃аго

***Придев*, генитив, једнина, мушки род, одређени вид**.[59] {П.О. **svętajego*, стсл. свѧтаго}.[60] Током 10. и 11. века гласовним процесима добиће се нови лик: деназализацијом је добијено **svetajego*, а испадањем интервокалног *j* настао је хијат (зев) *ае*. Ова вокалска секвенца најпре је асимилацијом промењена у *аа* (асимиловало се *е* према *а* → *светааго*), а два идентична вокала контраховала су се у једно *ā*, те је добијен облик *светаго*. Тај се лик задржао у црквенословенској писмености, док је у српском језику еволуирао у *светога*: вокал *а* је аналошки замењен вокалом *о* (према заменичким формама типа *того*), а финално *-о* је такође аналогијом, према именицама мушког и средњег рода, замењено вокалом *-а*. (Такав облик налазимо у *М*.) Наведени процеси одвијали су се у доисторијској епоси. Облик посведочен у *О* и *С* је, по свој прилици, одсјај црквенословенске традиције (тим пре што је он саставни део вербалне инвокације). Титла указује на то да је реч о скраћеници: разрешавањем би се добило *светаго* (*О, С*), односно *светога* (*М*). Финално *-а* постаће временом факултативно („покретно"): отуд двојни ликови *светог* и *светога*.

[O 1, C 1, M 1 ст҃ога]

3.8. д҃ха

***Именица*, мушки род, генитив, једнина**. {П.О. **duha*, стсл. дꙋха}. Мењала се по некадашњој *-ŏ-* промени (Нј **duhъ*). Реч је скраћена:[61] пуни лик гласио би у *Повељи* дѫха.

[O 1, C, 1 M 1]

[59] Одређени придевски вид је континуант тзв. сложене придевске или прономиналне деклинације. Сложеност се огледа у томе што се на облике именичке промене придева додавао еквивалентни облик анафорске заменице **jь* (нпр. Гј **svęta* + **jego*).

[60] Овај се облик у стсл. споменицима редовно јавља у скраћеном виду, нпр. ст҃аго, св҃таго, ст҃аго.

[61] Цела реченица у којој се налази ова реч представља познату вербалну инвокацију, честу у старословенским надгробним и меморијалним споменицима, а у нашим повељама сасвим уобичајену. У стсл. језику већина речи у овој шаблонизираној синтаксичкој структури биле су по правилу скраћиване (въ имѧ ѻц҃а и сн҃а и ст҃аго д҃ха), што се онда преко црквенословенских текстова преносило и на споменике на народном језику.

3.9. ѣ

***Лична заменица*, прво лице, номинатив, једнина**. {П.О. **azъ*, стсл. азъ}. Полугласник, будући у слабом положају, отпада у српском језику (10/11. век), коренски вокал бива ојачан протетским *j-*, а сугласник *з* нестаје, најпре у сандхију (нпр. *јаз сам>јас сам>ја сам*), а онда генерално.[62] Пример из *Повеље* је најстарији у фонетском лику *ја*. Написан је словом ѣ, које је било двофункционално: служило је за обележавање фонеме **ě*, али и за обележавање гласовне групе *ја*.

[O 1, C 1, M 1]

3.10. бань

***Именица*, мушки род, номинатив, једнина**. Реч је нејасног порекла, а означава владарску титулу. Крајње ь не обележава никакву гласовну вредност, већ се пише у складу са ортографским узусом (сигнализира крај речи, што је посебно важно за текстове са континуалним начином писања). Писари средњовековних текстова спроводили су овај ортографски узус доследно (о чему лепо сведоче и сва три примерка *Повеље*).

[O 1, C 1, M 1]

3.11. босьньски

***Придев*, мушки род, номинатив, једнина**. Изведен је суфиксацијом од основе именице *Босна*: *bosьn-* + *-ьskъ+jь*). Ово је најстарија потврда за веома продуктиван суфикс *-ски*.[63] Треба претпоставити да је, као и у другим случајевима, овоме морала претходити ортографска форма *босьньскын, од чега је асимилацијом и контракцијом финалних гласова добијено босьньскы, а од овога, једначењем гласа ы са н, добијено босьньски. Први ь означава изговорни (јаки) полугласник, а други, у саставу суфикса, само је ортографски знак (некадашњи полугласник је отпао будући да је био у слабом положају). У сва три примерка реч је на крају ретка растављена после првог слога. У *M* натписано је слово *о*. У старијем препису написано је є уместо „јакоr" полугласника (босєньски), али се овакво писање не може узети као потврда гласовне ме́не полугласника (која ће уследити касније, на други начин), већ разлоге таквог писања треба тражити у писаревом слабом познавању српског језика.[64]

[O 1–2 бо/сьньски, C 1–2 бо/сєньски, M 1–2 бо̆/сьньски]

3.12. кванинь

***Именица*, мушки род, номинатив**. *Антропоним* (лично мушко име). Порекло нејасно.

[O 2, C 2, M 2]

3.13. присєзаю

***Глагол*, презент, прво лице, једнина**. {П.О. **prisęzajǫ* (< **prisęS'ajǫ*), стсл. Ø}. Вокали *е* и *у* добијени су деназализацијом, а консонант *з* је континуант прасловенског **ź* (< **S'*), насталог трећом палатализацијом. (Исп. свршени глагол *присегнути* < **prisęgnǫti*, стсл. присагнѫти, где није било услова за промену, те се *г* очувало.) Финално слово ю је лигатура којом је обележавана група *ју*.

[O2, C 2, M 2]

3.14. тебѣ

***Лична заменица*, друго лице, датив, једнина**. {П.О. **tebě*, стсл. тебѣ}. Наслеђен је из прасловенског и енклитички облик **ti*, стсл. ти. Графема ѣ овде је у својој основној функцији – обележава стару словенску фонему **ě*. Крајем 12. века фонема *ě* саставни је део инвентара вокалског система српског језика, али је њен тачан изговор предмет расправа међу славистима. Претпоставља се да јој је изговор варирао у времену и простору. Савремени лик ове замениці није исти у свим дијалектима: у некима ће фонетским путем прећи у *тебе*, а у другима аналошким путем у *теби* (према енклитици *ти*). У *O* је натписан читав први слог.

[O 2 тѣ, C 2 и M 2]

---

[62] У неким споменицима тога времена, под утицајем црквенословенске традиције, коришћен је и старији лик са финалним *-з*, (графематски -зь), што показује и ѣзь у потписима српских великодостојника на латинској повељи из 1186 (в. стр. 148–149).

[63] У питању је сложени формант: настао је контаминацијом придевског суфикса **-ьskъ* и наставка *-jь* (за номинатив једнине мушког рода прономинално промене придева). Основни облик суфикса није се очувао у српском.

[64] Овај феномен може се тумачити на различите начине [Правопис 1981: 214–215].

3.15. кнєже

***Именица*, мушки род, вокатив, једнина**. {П.О. је **кънęže* (< **кънędže* < **кънęge*), стсл. Ø}.[65] Имала је промену по некадашњим *-ŏ-* основама. Фонема *ж* води порекло од прасловенског **ž́*, а ова од африкате **dž́* добијене од **g* у процесу прве палатализације. Основа је гласила **кънęg-*, али се у позицији испред вокативног наставка *-е* изменила у **кънędž́->*кънęž́-*, што је у доисторијском периоду развоја српског језика дало *кнеж-* (испадањем слабог полугласника, деназализацијом назала предњег реда и очвршћавањем *ž́*). У сва три примерка испуштен је ь.[66]

[О 2, С 2, М 2–3 к/нєже]

3.16. крьвашꙋ

***Именица*, мушки род, вокатив**. У питању је антропоним (лично име мушкарца). Реч је добијена фонетском адаптацијом романског *Gervasius*, а народном етимологијом повезује се са кореном *крв-*. Наставак *-у* имале су некадашње *-jŏ-* и *-ŭ-* основе (одатле је пренета и на овакве адаптиране позајмљенице). Глас *r̥*, познато је, настајао је и у позајмљеницама, од сугласника *р* у вокалском окружењу (исп. *трпеза* < *τράπεζα*, *Трст* < *Tergeste*), а обележен је, у складу са ортографском традицијом, словном комбинацијом *рь*. У *М* стоји крьвашꙋ, са сувишном титлом.

[О 3, С 3, М 3 крьвашꙋ]

3.17. и

Везник* и *речца. (В. 3.4)

[О 3, С 3, М 3]

3.18. вьсѣмь

***Придевска заменица*, датив, множина**. {П.О. је **vьsĕmъ* (< **vьhĕmъ*), стсл. вьсѣмъ}. Глас **s* добијен је другом палатализацијом. Полугласник у корену био је у слабом положају, што сугери-

[65] У стсл. је Нј кънязь/кънязь, са потврдама за разне падеже, али не и за Вј [СБР].

[66] Такво испуштање присутно је у то време и у другим споменицима, исп. нпр. стр. 148–151.

ше да је изговор био *вс-*.[67] Нешто касније (13. век) јавиће се потврде са извршеном метатезом (*св-*) у оваквим примерима. Фонема *ě* је крајем 12. века члан вокалског система. Даљим развојем овај облик ће се изменити у *свим(а)*,[68] где на месту *јата* стоји аналошко *и*, према некој варијанти промене, нпр. према *мојим(а)*. Оба ь имају само ортографску функцију (пишу се, али немају фонолошку вредност).

[О 3, С 3, М 3]

3.19. градаць

***Именица*, мушки род, датив, множина**. {П.О. **gord'anmъ* (<**gord-janmъ*), стсл. Ø}. Реч је изведена од основе именице **gordъ* (метатезом групе **-or-* створено је крајем прасловенске епохе **grad-*) суфиксом **-janinъ*. Јотовањем је добијено **gord'aninъ* (група **dj > d'*). У доисторијском периоду праскави палатални дентал **d'* прешао је у српском у африкату *ђ* (отуд облик *грађанин*).[69] Именице овог типа (са основим на *-ин-* у једнини) имале су у множини промену по некадашњим консонантским основама, па је датив гласио **gord-jan-mъ* (наставак долази директно на консонантску основу), где је консонант *n* деловањем закона отвореног слога отпао, чиме је добијен облик **gord-jamъ*, од чега даље **gord'amъ* > **gord'amъ* > **građamъ*. Ово последње посведочено је управо у *Повељи*: градаць (а исп. и дѣбровьчаць). Овакви облици представљају архаизме. Наиме, још у прадомовини именице на консонант пале су под утицај других деклинационих типова, конкретно под утицај некадашњих *-ĭ-* основа, што практично значи да су своје наставке **-mь*, **-mъ*, **-mi*, **-hъ*, **-ma* „заменили" наставцима **-ьmь*, **-ьmъ*, **-ьmi*, **-ьhъ*, **-ьma* (Ај, Д/И/Лм, Д/Идв) [Бошковић 2000: 45]. Морфолошком аналогијом спречено је краћење основе (тј. губљење сонанта **-n-*) јер се сада између два носна сонанта налази полуглас-

[67] Има научника који претпостављају да је изговор иницијалног дела ове заменице могао бити двојак: **vs-* и **vəs-* (ортографски није било међу њима разлике), то јест да се овде полугласник изговарао, и то у духу црквенословенског језика [Младеновић 1989: 102].

[68] Неки ијекавски дијалекти имају *свијем(а)*.

[69] У стсл. је **d'* прешло у *-жд-* (граждаинъ).

ник. Примери из *Повеље* иду међу ретке потврде најархаичнијих форми некадашњих именичких основа на консонант.

Старословенски језик није у свом фонолошком систему имао фонему /ђ/, па није имао ни графему за њу. Додуше, у позајмљенцама из грчког јављао се глас *г'* (палаталног изговора, слично српском *ђ*), али је за њега коришћен знак г. Таква пракса пренесена је и на текстове наших писара, али се врло рано јавило и ново решење, непознато на другим словенским просторима где се користила ћирилица: у писменост је ушла графема ѧ. Њена појава произилази из глагољске традиције: старословенска глагољица је, за разлику од ћирилице, имала посебно слово (Ѧ) у функцији обележавања грчког палаталног *г*. Ћирилско слово ѧ појављује се, међутим, врло рано и у домаћим речима, као графичка алтернанта слову г, о чему сведоче и примерци *Повеље*: у *О* и *М* написано је градаць, а у С грагаць (изговор је у оба случаја *грађам*). Занимљиво је да се ѧ јавља у М два пута (градаць и сванльлєлнє), у *О* једном (градаць), а у *С* ниједном.

[О 3, С 3 грагаць, М 3]

3.20. дѹбровьчаць

***Именица*, мушки род, датив, множина**. Реч је изведена: творбена структура није сасвим јасна. У питању је етник (назив човека по месту живљења). Основинска реч је Дубровник, име града и државе (републике), а суфикс *-чанин*. Оваква анализа претпоставља краћење основинске речи и настанак творбене основе *дубров-*, на коју долази суфикс *-чанин*. Такав суфикс за творбу етника је секундаран: из прасловенског језика наслеђен је суфикс **-janinъ* којим су се градили етници. Уколико се додавао на основе са сугласником *к* на крају, вршено је јотовање, а временом ће се (перинтеграцијом) из таквих формација издвојити формант *-чанин* и додавати на друге основе (исп. савремено *Краљевчанин : Краљево*). Овакве изведене именице, видели смо, имале су у множини промену по консонантским основама: ретки сведоци архаичније линије развоја таквих именица јесу градаць и дѹбровьчаць. Облици *Дубровчанима* и *грађанима* резултат су друге (аналошке) развојне линије обличке основе у прасловенском, с једне стране, и још каснијих процеса

у наставачком делу множинских форми у српском језику, с друге стране.

[О 3–4, С 3, М 4]

3.21. правы

***Придев*, номинатив, једнина, мушки род, одређени вид**. {П.О. **pravъjь*, стсл. правъıи/правъıи}. Нашем одређеном виду претходио је облик тзв. сложене придевске деклинације (номинатив м. рода **pravъ* + номинатив м. рода анафорске заменице *jь*). Очито је да правы представља облик са сажетим финалним сегментом, а потврда из *Повеље* показује да је реч о доисторијском процесу. О томе уосталом сведочи и стсл. језик, где су посведочени примери типа добръı (<добръıи), што значи да је контракција вршена у корист вокала ъı. Графијска слика у нашем примеру замагљује стварни изговор саме речи. Наиме, финално слово ы могло би се читати двојако: као високи непредњи вокал /исп. стсл. /ъı/, или као високи вокал предњег реда /и/. Има научника који тврде да се крајем 12. века вокал *ы* чувао иза уснених сугласника, а у другим позицијама је у доисторијском периоду изједначаван са *и*, што значи да пример правы (а тако и быти, правыць, придысла) одражава изговор те речи у нашем споменику [Бошковић 1967: 40]. Други научници сматрају да је овде, као и у другим примерима у *Повељи*, реч о ортографском *ы* које се писало традиционално, односно у складу са писарским маниром, а изговарало се као *и* (*ы* = *и*) [Младеновић 1971: 199]. Исти примери (правы, быти, правыць, придысла) потврђени су и у *М*, док у *С* наилазимо на недоследност (у два случаја написано је и): прави, быти, правиць, придисла. Остаје нејасно да ли је писар млађег преписа био само пажљивији од писара старијег преписа, а *јерија* у говору није било, или су писари оригинала и млађег преписа бележили стваран изговор, а колебања у старијем препису иду у категорију пропуста. Слово *ы* је диграм: у првом делу је ѣ (*танки јер*), а у другом *ı* (десетеричко и). Писано је са спојницом (ы) или без ње (ы). Овај диграм је континуант старословенског слова ъı, у чијем првом делу је био *дебели јер*. У српској ортографској пракси у прво време није коришћено слово *дебели јер* (ъ), већ само *танки јер* (ь), па је и

слово „јери" добило нови изглед у складу са том ортографском чињеницом. У *С* уместо ы стоји и.

[О 4, С 4 правн, М 4]

3.22. прнѣтель

***Именица*, мушки род, номинатив, једнина**. {П.О. **prijatelь*, стсл. приятельь}. Мењала се по некадашњој **-jŏ-* основи у једнини, а у множини по консонантској. У питању је девербатив: основинску реч чини глагол **prijati*, а суфикс је **-telь* (**prija-*+**-telь*). Слово л има вредност палаталног гласа /ль/, а графема ѣ обележава гласовну групу *ја* (изг. *прија̑тељ*).

[О 4, С 4, М 4]

3.23. быти

***Глагол*, инфинитив**. {П.О. *byti, стсл. быти}. У српском језику још у доисторијском периоду „јери" почиње да се једначи са вокалом *и*. Није лако одредити колико је дуго овај процес трајао, из чега и произилазе опречна мишљења о томе шта се крије иза графеме ы (која је, као што смо видели, наша графијска варијанта старословенског ъ): по једнима се, као што смо већ рекли, у одређеним позицијама изговарао високи, затворени, нелабијализовани, непредњи вокал, а по другима таквог гласа није било у српском језику у то време (изједначио се са *и*, високим вокалом предњег реда), о чему је већ било речи. У сва три примерка елементи диграма спојени су пречком. У *С* и *М* финални слог обележен је лигатуром ть.

[О 4 быти, С 4 быть, М 4 быть]

3.24. вамь

***Лична заменица*, друго лице, датив, множина**. {П.О. **vamъ*, стсл. вамъ}. Облик *вама* за овај падеж множине јавиће се касније (од 15. века), а првобитни облик постаће енклитика (*вам*).

[О 4, С 5, М 4]

3.25. ѿь

***Предлог*, са генитивом (и префикс)**. {П.О. **otъ*, стсл. отъ}. У српском ће још у доисторијско време финално *т* бити замењено аналошки, према предлозима који су у финалном делу имали његов звучни еквивалент (*над*, *под*, *пред* и сл.), чему је, свакако, допринела изговорна форма у позицији испред речи која је почињала звучним сугласником (где *т*>*д*). Упркос томе у нашим старим текстовима овај се предлог (и префикс) пише и на традиционалан (старословенски) начин, са натписаним *т* (што потврђује и *С*).[70] Овде се јавља у адвербијализованој формацији ѿъселѣ (ѡдьселѣ), која се може написати и као једна реч, будући да други део нема конкретно лексичко значење изван овакве везе.[71]

[О 5, С 4 ѿ, М 5]

3.26. селѣ

Речца. {П.О. **selĕ*, стсл. селѣ}[72] Долази као други део прилошких конструкција са предлозима (исп. стсл. отъселѣ, доселѣ).[73] Будући да ова речца, по правилу, не долази самостално, у издањима *Повеље* се, видели смо, прилошка конструкција често пише спојено (предлог + речца).[74] Слово ѣ обележава фонему *ě*. Савремени семантички еквивалент ове прилошке структуре је *одсад(а)*.

[О 5, С 4, М 5]

3.27. и

Везник* и *речца. (В. 3.4)

[О 5, С 4, М 5]

3.28. до

***Предлог*, са генитивом (и префикс)**. {П.О. **do*, стсл. до}. Овде долази у прилошкој временској конструкцији с именицом која има временско значење.

[О 5, С 4, М 5]

---

[70] Стари споменици сведоче о различитим графијским ликовима овог предлога: ѿь, ѿ, ѿь, ѿ, ѡть, ѡдь, оть, одь [Правопис 1981: 130–132]. Ликови са словом ѡ чешћи су од оних са о.

[71] Занимљиво је да аутори *Правописа* ову прилошку конструкцију пишу спојено само у примеру из *С* (ѿселѣ) [1981: 131].

[72] Постојао је и дублет сли. У питању је тзв. заменички прилог: на заменичку базу (*с-*) додаван је суфикс -ли, -лѣ, уз спојни вокал *-е-*.

[73] Овако стоји у СБР.

[74] У дијалектима су забележени примери као *ѐдселā*, *ѐдселе(н)*, *ѐдсеље* [РЈА].

3.29. вѣка

***Именица*, мушки род, генитив, једнина**. {П.О. је **věka*, стсл. вѣка}. Имала је промену по некадашњим *-ŏ-* основама, отуда наставак *-а* у генитиву једнине. Конструкција *до* + *вѣка* има темпорално прилошко значење (исп. савремено *довека/довијека*). Потврђена је у истом лику и у стсл. споменицима [СБР]. Облик вѣкь у *С* је необичан и може се различито тумачити. Будући да предлог *до* од најстаријих времена долази у конструкцијама с генитивом, могло би се најпре помислити да је овде реч о генитиву множине (савремено *до векова*). С друге стране, има разлога да се тај облик протумачи као акузатив: РЈА доноси низ потврда за употребу предлога *до* у прилошким конструкцијама са именицом која значи време, а међу њима је и именица *век* (*вијек*). Ако је ово тачно, онда се може говорити о томе да се већ тада била развила дублетна временска прилошка конструкција до вѣка и до вѣкь, из чије ће напоредне употребе настати временом покретно *а* (исп. дублетне формације *довек* и *довека / довијек* и *довијека*). Графема ѣ обележава стару фонему *ě*.

[О 5, С 4–5 вѣкь, М 5]

3.30. и

***Везник* и *речца*.**(В. 3.4)

[О 5, С 5, М 5]

3.31. правь

***Придев*, мушки род, акузатив, једнина, неодређени вид**. {П.О. је **pravъ*, стсл. правъ}. У синтагми у којој је употребљен значи – *праведан, частан, искрен*.[75]

[О 5, С 5, М 5]

3.32. гои

***Именица*, мушки род, акузатив, једнина**. {П.О. могао би бити **gojь*, стсл. Ø}. Реч није самостално потврђена нигде другде, а њоме је преведено лат. pacem, у значењу *мир*. Потврђена је, додуше, у првом делу сложеног имена *Гојислав*, које би, ако је семантика тачна, могло бити пандан имену *Мирослав*.[76] Графемом и обележава се овде сонат *j*.

[О 5, С 5, М 5]

[75] Таква значења потврђена су и у стсл. [СБР].

3.33. дрьжати

***Глагол*, инфинитив**. {П.О. **drьžati* (< **drьgěti*), стсл. дрьжати}. Сугласник *ж* добијен је првом палатализацијом, а вокал *а* од *ě* дисимилацијом.[77] Глас *ŕ* обележен је на уобичајен начин: словном комбинацијом рь (где ь има само ортографску функцију). У *С* и *М* је титла сувишна, а финални слог у *М* написан је лигатуром ти.

[О 5, С 5 дрьжати, М 6 дрьжати]

3.34. съ

***Предлог*, с генитивом и инструменталом** (овде са инструменталом). {П.О. **sъ* (< **sъn*), стсл. съ}. Краћа форма добијена је деловањем прасловенског закона отвореног слога. Слово ь има само ортографску функцију (пише се у складу са традицијом).

[О 6, С 5, М 6]

3.35. вами

***Лична заменица*, друго лице, инструментал, множина** {П.О. **vami*, стсл. вами}. Писање ы у *М* иде у прилог тези да у том периоду није постојала фонема „јери", па је слово ы имало исту вредност као и слово *и*.

[О 6, С 5, М 6 вацы]

3.36. и

Везник* и *речца. (В. 3.4.)

[О 6, С 5, М 6]

3.37. правѫ

***Придев*, женски род, акузатив, једнина**. {П.О. **pravǫ/*pravojo*, стсл. правѫ/правѫю}. Потврђени облик не казује ништа о томе који је придевски вид у питању, будући да је фонетски развој неутра-

[76] Овакву синонимску паралелу прави Срезњевски [1852: 345].

[77] Након палатализације добијено је **drьžěti*, са два палатална елемента у непосредном контакту (*-žě-*) што је иницирало дисимилацију и то тако што је *ě* (у то време низак, отворен, предњи вокал) прешао у свој еквивалент *а* (низак, отворен вокал задњег реда).

лисао некадашњу морфолошку разлику. Наиме, фонетски процеси у 10/11. веку (деназализација, испадање интервокалног *j*, контракција) свели су га на облик који се у писаном лику није разликовао од облика неодређеног вида акузатива (**pravǫjǫ* > **pravuju* > **pravuu* > *pravū*). Судећи, међутим, по облику придева у мушком роду у синтагми *правь гон*, са придевом у неодређеном виду, треба претпоставити да је исти вид и у овом случају.

[O 6, C 5, M 6]

3.38. вѣрѹ

***Именица*, женски род, акузатив, једнина**. {П.О. био је **věrǫ*, стсл. *вѣрѫ*}. Овакав гласовни облик створен је у доисторијском периоду деназализацијом. Слово ѣ је у својој основној функцији, тј. обележава вокал /*ě*/. (Крајем 12. века фонема /*ě*/ била је део инвентара вокалског система српског језика.) Има велики број потврда у старим споменицима, са разним значењима (исп. РЈА). Ако се пође од латинског текста, онда би та лексема значила *пријатељство* (пријатељски савез).

[O 6, C 5–6, M 6]

3.39. до

***Предлог*, с генитивом (и префикс)**. {П.О. је **do*, стсл. *до*}. У *Повељи*, поред осталог, долази у саставу прилошких формација до кола, до колѣ, до вѣка, до вѣкь (в. 3.28, 3.29). Будући да се други део ове сложене формације не јавља као самостална лексичка јединица, с разлогом неки издавачи практикују скупно писање (доколл и доколѣ).

[O 6, C 6, M 6]

3.40. кола

Речца. {П.О. **kolě*, стсл. *колѣ*}.[78] Потврде из *O* и *C* показују да се у српском језику развила варијанта кола. У *M* ова речца има друкчији лик: колѣ. Ова ће се речца јавити још једном, али са варијантом колѣ у сва три примерка [исп. *O* 12, *C* 13, *M* 15]. Издавачи, као што смо

[78] У старословенистици се колѣ упућује на доколѣ, што значи да ова речца није потврђена у самосталној употреби [СБР].

видели, неједнако поступају у писању ове речце и предлога (префикса): неки спојено (чешће), неки одвојено (ређе).

[O 6, C 6, M 6–7 колѣ]

3.41. сьць

***Глагол*, презент, прво лице, једнина, енклитички облик**. {П.О. **jesmь*, стсл. *ѥсмь*}. Припадао је групи тзв. атематских глагола, а то значи да се наставак додавао непосредно на корен: **jes-mь*.[79] Гла̀гол **byti* имао је два облика презента, од којих је један био суплетиван и гласио: 1. **jesmь*, 2. **jesi*, 3. **jestъ*; 1. **jesmъ*, 2. **jeste*, 3. **sǫtъ*. Основа је, као што се види, била **jes-* у свим лицима, са изузетком трећег лица множине.[80] У 1. лицу једн. развио се у српском језику, након губљења финалног полугласника (10/11. век), секундарни полугласник, те је добијено *jesəm*[81] *(ортографски ѥсьць)*. У

[79] Групација бројнијих тематских глагола одликовала се тиме што је између корена (основе) и наставка долазио тзв. тематски вокал. Друкчије речено, презентска основа била је проширена тематским вокалом, а онда је на такву структуру долазио наставак: нпр. **hval-i-šь*, где је *hval-* корен, *-i-* тематски вокал, а *-šь* наставак за друго лице једнине презента. У истом лицу глагол **byti* имао је првобитно облик **jes-si*, од чега је дисимилацијом добијено **je-si*.

[80] Одрична форма гласила је: **něsmь (<*ne-esmь)*, **něsi (<*ne-esi)*, **něstь (<*ne-estь)*; **nêsmъ (<*ne-esmъ)*, **něste (<*ne-este)*, **ne sǫtъ*.

[81] Знаком ə у овом и сличним примерима означавамо редуковани вокал (краћи од кратких). Из прасловенског су наслеђена два таква вокала, један задњег реда назван тврдим полугласником (у стсл. ћирилици бележен је знаком *дебели јер* /ъ/), други предњег реда назван *меким полугласником* (у стсл. ћирилици бележен је знаком *танки јер* /ь/). Током десетог и једанаестог века ова су се два редукована вокала у српском свела на један (изједначили су се у тзв. јаком положају, а губили у тзв. слабом положају), па отуда у првим сачуваним текстовима, ствараним руком српских писара, налазимо употребу само једног од два могућа ћирилска знака и то ь (један полугласник = један знак). Традиционално се, међутим, слово ь писало и у оним позицијама где се у српском језику није изговарао (редовно на крају речи). У српском језику ће се, још у доисторијско време, развити, у одређеним позицијама, нови, секундарни редуковани вокал, али се он ни у изговору, а онда ни у писању није разликовао од примарног. Првобитно је, дакле, било **jesmь* (двосложна реч, где је носилац другог слога полугласник), а у периоду 10–11. век полугласник се губи, те реч постаје једносложна. Међутим, финалне секвенце *консонант+сонант* претрпеће измену тако што ће се развити тзв. секундарни полугласник и реч ће опет постати двосложна: *je-səm* (у традиционалном српском начину писања *ѥсьць*).

доисторијско време развоја српског језика у већини лица редуковано је иницијално *je-* аналошки према 3. лицу множине, чиме су створене краће, енклитичке форме. Потврда у *Повељи* указује на то да је енклитички систем формиран у доисторијском периоду. Дакле, енклитички облик сьць има према себи пуни (акцентовани) облик *ксьць*. Будући да је секундарни полугласник био у јаком положају, он се касније (од 14. века) претворио у *а*, па су настали облици које познајемо као *јесам* и *сам*. Прасловенски језик није имао енклитике: оне су продукт доисторијског периода развоја српског језика (и других јужнословенских језика). Доказ за то је и *Повеља бана Кулина*, у којој се ова глаголска енклитика први пут и јавља. Старији препис има скраћен графијски лик.

[O 6, C 6 ť̃ць, M 7]

3.42. живь

***Придев*, мушки род, номинатив, неодређени вид (именичка промена)**. {П.О. **živъ*, стсл. живъ}. Сугласник **ž-* је секундаран, добијен од **g-* првом палатализацијом.

[O 6, C 6, M 7]

3.43. вьси

***Придевска заменица*, номинатив, множина, мушки род.** {П.О. **vьsi* (<**vьhi*), стсл. вьси}. Глас **s*, као што се види, секундаран је, добијен другом палатализацијом од **h*. Начелно, *танки јер* је без гласовне вредности, што је у складу са законитостима које су у фонетици владале у 10. и 11. веку (слаба позиција): изговор је *вси*. Очекивало би се да иницијално *в-* пређе у самогласник *у-* при таквим условима, али се то, ипак, није десило. А није се то, по правилу, десило ни у једном облику ове заменице, као ни у сложенијим структурама са иницијалним заменичким *vǫs-* (исп., на пример, *сведржитељ* према стсл. вьсѣдьржитѣль). Уместо тога уследило је нешто друго: *vs>sv* (метатеза у секундарној сугласничкој групи). Отуда у српском облик *сви* (исти процес захватио је и све друге облике у којима је полугласник био у слабом положају, а у онима у којима је био у јаком извршено је аналошко уједначавање). Изостанак очекиване промене ни до данас није добио задовољавајуће објашњење. Александар Младеновић износи претпоставку о изговору *vǫs-*, а не *vs-* у облицима ове заменице [1989: 102]. Наравно, писање вьс- не говори много о изговору корена ове заменице: слово ь се, као што је општепознато, традицинално писало и на местима где није имало фонематску вредност. Старији препис је одступио од оригинала утолико што је уместо номинатива узео предлошко–падежну конструкцију у инструменталу. Веома је необичан предлошки облик *а* који стоји испред синтагме вьсѣмн дѹбровьчанн. Вероватно је у питању преписивачева грешка, односно иде на руку писару романског порекла (в. 3.11).

[O 6–7, C 6 а вьсѣмн, M 7]

3.44. дѹбровьчане

***Именица*, мушки род, номинатив, множина**. У једнини је имала промену по *-ŏ-* деклинацији, а у множини по консонатским основама. Наставак *-е*, карактеристичан за консонантске основе, замењен је доцније, аналошки, наставком *-i*, према именицама *-ŏ-* и *-jŏ-* основа. Старији препис има ову именицу у инструменталу, са наставком *-mi* консонантских основа, који је додаван директно на консонантски завршетак – **dubrovъčan-mi*, што је довело до редукције на морфемској граници (отпало је *-n-*). Овакви облици представљају архаизме (у другим словенским језицима оваквих примера нема). (В. 3.19).

[O 7, C 6–7 дѹбровьчанн, M 7]

3.45. кире

***Придевска заменица*, номинатив, множина, мушки род**. {П.О. **ciji*, стсл. цин}. Овде се јавља удружена са париткулом *re* < **že*. Полазни облици у номинативу једнине били су **kujь*, **kaja*, **koje* (стсл. кѹн, каꙗ, коѥ). У српском ће, гласовним путем, настати *ки, ка, које*: у номинативу мушког рода кѹн>кин, а затим контракцијом настаје кн, у женском роду након испадања интервокалног *j* и сажимањем два *а* настаје ка, док су у средњем роду слични процеси изостали). У номинативу множине облик је био **ciji* (стсл. цин), где је *ц-* добијено другом палатализацијом. Још у доисторијском периоду два су се вокала сажела у један након испадања интервокалног *j*, а иницијално *ц-* замењено је, аналошки, сугласником *к-*, чиме је основа уједначена са осталим падежима једнине и множине. Облик кире неки истражи-

вачи узимају као доказ да иза *к* вокал *јери* прелази у *и* [Срезњевски 1852: 345, Иљински 1906: 17, Правопис 1981: 72, Пецо 1989: 64]. Међутим, као што смо видели, у номинативу множине није ни било „јерија". Касније су, према облицима који су у корену имали *-ој-*, формиране нове форме: *к-ој-и*, *к-ој-а* итд.. У *Повељи* има неколико примера који сведоче о партикули *-ре*. У основи настанка млађег лика лежи промена струјног *ж* у интервокалном положају у вибрант *р*, још у доисторијском периоду.[82] Партикула је додавана заменичким (и прилошким) речима.

[O 7, C 7, M 7–8]

3.46. ходе

***Глагол*, презент, треће лице, множина**.[83] {П.О. инфинитива **hoditi*, стсл. ходити, 3. л. презента ходѧтъ}. Био је некад веома фреквентан [РЈА]. У контексту у којем се налази значење је по свој прилици *путовати* (будући да је изречено подручје по којем се *ходи*). Глагол *ходати* (*ходам*) потврђен је први пут у 14. веку, а следећи пут тек у 18. и касније. Данас је *ходати* обичан глагол, док од старијег користи само облик императива (исп. *ходи овамо*).

[O 7, C 7, M 8]

[82] Савремени везник *јер* садржи *-р* таквог порекла (добијен је од старијег **ježe*). Исп. и дијалекатско *мореш, море* и сл. (према стандардном *можеш, може*).

[83] Познато је да неки словенски језици имају у овом лицу наставак -т. Ова разлика потиче отуда што су у прасловенском језику постојале две серије наставака, једна у парадигми имперфективних, друга у парадигми перфективних глагола:

презент имперфективних глагола	презент перфективних глагола
*berǫ	*proberǫ
*berešī	*proberešь
*beretь	*probere
*beremъ	*proberemo
*berete	*proberete
*berǫtь	*proberǫ

Српски језик уопштио је наставке друге серије (презента перфективних глагола) [Белић 2000: 444– 445].

3.47. по

***Предлог*, са дативом, акузативом, локативом**. {П.О. **po*, стсл. по}. Конструкција са овим предлогом има месно значење.

[O 7, C 7, M 8]

3.48. моємꙋ

***Посесивна заменица*, датив, једнина, средњи род**. {П.О. **mojemu*, стсл. моѥмꙋ}. Старији препис има на истом месту моѥꙋ, што је контраховани облик, настао као последица испадања интервокалног *-ј-* и вокалске асимилације (*мојему* > *моему* > *моому* > *мому*), што говори о великој старини ових дублетних форми. (РЈА даје за краћу верзију потврду тек из половине 14. века, али ова из *С* показује да је процес сажимања почео много раније, још у доисторијском периоду.) Поред *мојему* и *мому* појавиће се и *мојем, мом, моме*, што је морфолошка особеност ове заменице и у локативу једнине. Ово шаренило облика последица је једначења датива и локатива, подстакнутог таквим једначењем код именица: „разменом" наставака створени су дублети *мојему* и *мојем*, где је финално *-у* постало факултативно (као „основни" схваћен је лик *мојем*). Гласовне структуре ових двају падежа усложниле су се након испадања *-ј-* и вокалске асимилације, тј. кад је створено *мому* и *мом* (и овде је *-у* покретно). Појавиће се затим и *моме*, са покретним *-е*.

[O 7, C 7 моѥꙋ, M 8]

3.49. владанню

***Именица*, средњи род, датив, једнина**.[84] Изведена је од глагола *владати*.[85] Суфикс за творбу оваквих глаголских именица био је **-ьје*. Претпоставља се да је у прво време извођење текло преко трпног глаголског придева, односно да је основа била сачињена од трпног придева, а на њу је долазио споменути суфикс (**vladan-* +**-ьје*). Показало се, међутим, да су се врло рано преко таквих

[84] О семантичкој и синтаксичкој страни конструкција *по* + *датив* исп. у Павловић 2006: 38–39.

[85] У прасловенском инфинитив је гласио **vlasti*, а 1. л. презента **vladǫ* (исп. стсл. власти, владѫ, владѣн). Нови облик инфинитива *владати* створен је инфилтрацијом *-д-* из презентске основе и укључивањем у парадигму глагола на *-ати* (*-ам*).

формација могли развити суфиксни деривати типа *-ење, -ње, -ење* [Ефимова 2006: 130]. Изведенице на *-ење* (укључујући и суфиксне деривате) припадале су првенствено творбено-семантичкој категорији *nomina actionis*, али су могле, секундарно, добити и предметно значење. Такав је случај и са именицом која је предмет анализе: она значи *државу, подручје над којим неко влада*. Занимљиво је да је глагол *владати* потврђен у првој половини 13. века [РЈА], а именица крајем 12. века, по чему би се могло закључити да је именица настала пре глагола. Међутим, реч је само о томе да у писаним споменицима за глагол нема потврде, а он је у језику морао постојати (о томе сведочи управо глаголска именица). Финално -ню (*-ију*) представља варијанту завршетка -ью (у стсл. је меки полугласник испред јоте факултативно постајао -н-). Стога се облик владанию може схватити као део црквенословенског наслеђа, па тако и прочитати (*владанију*). Изговор у народном језику био би друкчији: *владању*. Савремени облик *владању* настао је тек у 17/18. веку тзв. новим јотовањем. Графема *ю* обележава групу *ју*. У средњем веку, а и касније, била је то фреквентна лексеме у значењу *подручје којим ко влада* (може то бити држава, покрајина, имање, посед и сл.) [РЈА].

[О 7–8, С 7, М 8]

3.50. трьгꙋюкє

Глаголски прилог садашњи. По пореклу је то партицип презента активни (номинатив множине мушког рода, исп. наставак -ѭште у стсл.). Глагол трьговати није посведочен у стсл., али јесте именица тръгъ (место где се тргује) [СБР]. Судећи по потврди за глаголски прилог, сам глагол је настао у доисторијском периоду, а овај глаголски прилог је најстарија потврда за један од његових облика. Партиципи су још у доисторијско доба нестали у српском народном језику (изгубили су деклинацију и постали глаголски прилози и глаголски придеви). Облици на *-ће* употребљаваће се све до 16. века [Белић 1962: 70], напоредо са облицима на *-ћи*, који се јављају од 13. века. Временом ће облици на *-ћи* (по пореклу је то номинатив једнине ж. рода партиципа) истиснути оне на *-ће* и постати једини у језику (исп. савремено *тргујући*). Слово к обележава овде

фонему /ћ/ (изг. *тргујуће*). У корену је *р̥* (традиционално написано као рь). Преписи имају сувишну титлу.

[О 8, С 7–8 трьг/ꙋюкє, М 8–9 трьгꙋю/кє]

3.51. годѣ

Речца. {П.О. је *godě*, стсл. годѣ}.[86] Долази на два места у истој сложеној реченици. Из не сасвим јасних разлога, аутор млађег преписа једном је написао гьдѣ. Контекст у коме се ова речца јавља у *О* и *С* гласи годѣ си кто хоке крѣвати годѣ си кто цинє, а у *М* – гьдѣ си кьто хоке крѣвати годѣ си кто цинє. Функционално-семантичка и формална страна ове речи различито је тумачена у стручној литератури, што се, поред осталог, види и на примерима осавремењавања *Повеље*. Места са речцом годѣ у том поступку изгледају овако:

а) *Вси Дубровчане кире [=који] ходе по мојему владанију тргујуће гдѣ си кто хоће крѣвати [=кретати], годѣ си кто мине [=или ко прође]*...[Ивић 1986: 127].

б) *Вси Дубровчане кире (=сви Дубровчани који) ходе по мојему владанију тргујуће (=тргујући) годѣ (=где) си кто хоће крѣвати (=кретати), годѣ си кто мине (=или ко прође)*... [Милановић 2004: 58–59].[87]

Пада у очи да Ивић најпре има облик гдѣ, па онда годѣ, док Милановић на оба места има лик годѣ, с тим што га при првој употреби изједначава са *где*, чиме се, са задршком, идентификује са Ивићем. Код обојице аутора комплекс у коме се налази друго годѣ адаптиран је на исти начин („*или ко прође*"), што значи да је годѣ = *или*. Дакле, једном је у питању прилог за место у везничкој функцији, а други пут је то реч која одговара савременом везнику *или*. Занимљиво је, међутим, да се та анализирана компонента, у овом или оном лику, налази оба пута у истом окружењу, које гласи: годѣ (гьдѣ) си кто ... годѣ си кто... Ако се занемари потврда из *М* (гьдѣ), која може бити и омашка, јасно је да се функционално-семантички

[86] Проучаваоци *Повеље*, полазећи од генетских чињеница, ову реч сматрају прилогом [Иљински 1906: 32, Вукомановић 1989: 86, Врана 1955: 52].

[87] Ниједан од аутора не наводи који је од три примерка коришћен у овом осавремењавању.

ове формације не могу раздвајати. По нашем мишљењу годѣ је прилог само по пореклу, а временом је постао речца која долази уз заменичке речи (испред или иза). И компонента *си* овде није датив повратне заменице, већ исто тако речца која долази у одређеним конструкцијама каква је ова. Финално слово обележава фонему *ě*. Млађи препис има друкчији лик ове речце.

[O 8, C 8, M 9 гьдѣ]

3.52. си

Речца. {П.О. **si*, стсл. си}. Истраживачи *Повеље* ову реч схватају као енклитички облик повратне заменице *себе*, у дативу једнине [Иљински 1906: 34, Врана 1955: 53, Вукомановић 1989: 85 и 94]. У РЈА овај пример из *Повеље* није регистрован, али уз заменичку одредницу *себе* говори се о енклитици *си*, са мало потврда у том значењу. Међутим, има много потврда за „si *kao neki pleonazam bez osobita značeńa*", што сугерише да је овај облик *десемантизован* [РЈА]. Може се, међутим, ова реч и друкчије тумачити, независно од заменичке категорије. Наиме, у једном словенском етимолошком речнику као посебне одреднице јављају се SI i -SI: прва као самостална партикула, а друга као творбени формант, генетски свакако повезани [ЕССЈ 1966: 92–96]. У овој другој функцији налази се у саставу неодређених заменица (типа. *kъto-si) [исто, 94]. У стсл. је *си* потврђено као речца за појачавање, после упитних заменица и прилога [СБР]. У *Повељи*, као што се види, *си*, долази два пута и то у истом окружењу, оба пута на почетку двеју реченица у оквиру једне сложене: годѣ си кто ... годѣ си кто... Имајући у виду чињеницу да годѣ има прилошко порекло и да се у целој конструкцији налази и упитна заменица, лако се намеће паралела са напред наведном употребом партикуле *си* у стсл. Врана овај облик (сматра га заменичком енклитиком) налази и у другим повељама, из 13. века, па наводи за то примере.[88]

[88] Наводимо их и ми овде, али у ширем контексту него што је то код Вране: и да нијь нѣ никоре силе нь да си продаю и купию свободьно (*Повеља о пријатељству и трговини великог Жупана Стефана*, Стојановић 1929: 3, 11. ред; у оригиналу, 8–9. ред); своновь си добро хытение придохь си в дубровьникь... (*Бан Матија Нинослав утврђује вечни мир и пријатељство*, Стојановић 1929: 7, 4–5. ред); а придохь си сь

Функционално гледано, ове три јединице ваља посматрати скупно, као сложену везничку формацију.

[O 9, C 8, M 9]

3.53. кто

***Заменица (именичка, упитно – односна)*, номинатив**. {П.О. је **kъto*, стсл. къто}.[89] Испуштено је писање ь у *O*, али у друга два примерка није (стоји къто). Овакви примери указују на недоследност у писању *јера* унутар речи у старим споменицима на српском језику.

[O 8, C 8 къто, M 9 къто]

3.54. хоке

***Глагол*, презент, треће лице, једнина**. {П.О. инфинитива *hotěti/*hъtěti, стсл. хотѣти, хощѧ, хощеши и хъщѧ, хъщеши[90]}. Сугласник *ħ* води порекло од старијег **t'*. (За формирање овог презентског облика в. напомену уз 3.46.) Слово *к* обележавало је у старим споменицима и *ħ*.

[O 8, C 8, M 9]

3.55. кѣвати

***Глагол*, инфинитив**. {П.О. би могао бити **krěvati*, стсл. Ø}. Нејасног је порекла, а значење му се може открити само из контекста. Отуда у литератури различита тумачења. Видели смо напред да је преведен са *кретати* [Ивић 1986: 127, Милановић 2004:

дионци поларицин (исто, ред 6), да си ходите свободно и пространо (исто, ред 21–22); да си сѣде твоѣ села свободьно, ред 4 (Краљ Стефан Владислав протествује код Дубровчана што му робе његове људе, Стојановић 1929: 15, 4. ред), да вы како си се сте навчили (исто, 6. ред). У повељи краља Стефана Уроша, у којој потврђује очеву повељу о трговини, има чак 8 потврда [Стојановић 1929: 17].

[89] Савремени облик *ко* резултат је гласовних процеса започетих још у 10/11. веку: полугласник је био у слабом положају, испао је, чиме је добијена консонантска група *кт* у којој је извршена метатеза (*кт>тк*). У групи *тк* уследило је упрошћавање (отпало је иницијално *т-*, чему су свакако допринели облици зависних падежа који почињу са *к-*).

[90] СБР наводи само ове облике. СЈС има као основну одредницу хотѣти, а као изузетак хъщѣти. ЕССЈ има одредницу „**xotěti*: ст.-слав. хотѣти", али и „**xъtěti*: цслв. хтѣти=хотѣти", позивајући се за ово друго на Миклошића, који заправо и хтѣти и хъщѣти упућује на хотѣти (што је јасан сигнал да је хотѣти основни лик).

58–59], што је у сукобу са чињеницом да већ у наредној реченици долази глагол сродне семантике (цинє). Други аутори мисле да је то глагол мировања и преводе га са *пребивати, становати* и сл. [РЈА], *боравити* [Хам 1971: 115], што је реалније. Слово ѣ по свој прилици обележава фонему */ě/*.[91] У преписима финални слог написан је лигатуром.

[O 8, C 8 крѣвлѣ , M 9 крѣвлѣ]

3.56. годѣ

Речца. (В. 3.51)

[O 8–9, C 8, M 9]

3.57. си

Речца. (В. 3.52)

[O 9, C 8, M 9–10]

3.58. кто

Заменица. Јавља се у *Повељи* два пута (в. 3.53). У *O* се у оба примера не јавља ортографско „јер", писар *C* га пише у оба случаја, док писар *M* показује недоследност.

[O 9, C 8–9 къто, M 10]

3.59. цинє

***Глагол*, презент, треће лице, једнина**. {П.О. инфинитива је **minǫti*, стсл. цинѫти}. У 10/11. веку деназализацијом је у српском добијено *минути*. У стсл. ово лице презента гласило је цинєтъ, а у српском цинє, што је последица различитог уопштавања двеју серија наставака из прасловенског.[92]

[O 9, C 9, M 10]

3.60. правовь

***Придев*, инструментал, једнина, женски род**. {П.О. **pravojǫ*, стсл. правовѭ}. Облик је измењен фонетским процесима у 10/11. веку: **pravojǫ>*pravoju>*pravoǫ* (= **pravow*), ортографски правовь (слово ь се пише у складу са ортографским маниром). Облик *правом* добијен је касније аналошки, као код личних заменица и именица ж. рода.

[O 9, C 9, M 10]

[91] Исп. *krijevati, krijevam* (?) [РЈА].

[92] В. напомену уз чланак 3.46.

3.61. вѣровь

***Именица*, женски род, инструментал, једнина**. {П.О. је **věrojǫ*, стсл. вѣровѭ}. Потврђени облик настао је одговарајућим фонетским процесима: **věrojǫ> *věroju>*věroǫ=*věrow* (ортографски вѣровь). Касније је аналошки, према именицама мушког и средњег рода, посредством личних заменица, добијен облик са завршетком *-м*.

[O 9, C 9, M 10]

3.62. и

Везник и *речца.* (В. 3.4.)

[O 9, C 9, M 10]

3.63. правыць

***Придев*, инструментал, једнина, средњи род, прономинална деклинација**. {П.О. **pravyjitь*, стсл. правъиѭь}. Потврђени облик резултат је гласовних промена вршених још у доисторијско време: најпре је испадало интервокално *j*, чиме је створен *зев* (*хијат*), где су се два висока вокала, један непредњи, други предњи, асиміловали у корист непредњег, након чега је уследила контракција (*-yji- > -yi- >-yy- > -y-*). О старини наведених гласовних процеса сведоче и прилике у старословенском.[93] У српском ће, даљим гласовним променама, настатити облик правиць (изг. *правим*). Слово ы, употребљено у горњем примеру, може се, као и на другим местима у *Повељи*, објаснити двојако: као слово иза кога стоји одговарајућа гласовна вредност – високи вокал средњег реда ы („јери"), односно, као слово функционално еквивалентно слову и. Да је у питању ово друго, показује и начин писања у *C*: правиць.

[O 9, C 9 правиць, M 10–11]

[93] Процеси су, наиме, обухватали све падеже у којима се јавила секвенца *-yi-* [Курц 1969: 89].

3.64. ѕ҃рьдьцеѥь

***Именица*, средњи род, инструментал, једнина**.[94] {П.О. **sьrdьcemь* (< **sьrdьkomь*), стсл. срьдьцеѥь}.[95] Првобитно је припадала некадашњим *-ŏ- основама, али је након гласовних процеса добила морфолошке карактеристике *-jŏ-* основа, што потврђује форма наставка у овом падежу. Будући да је полугласник између звучног оклузива *д* и африкате *ц* био у слабом положају, тешко је замислити изговор у коме би секвенца *дц* опстала. Уосталом, у *С* и *М* налазимо управо писање у складу са очекиваним изговором: срьцеѥь. Тако гледано титла је у сва три примерка сувишна. Уз *р* стоји ь само као ортографски знак, а истог је карактера и писање тог слова другде у овом примеру (пише се, али нема гласовну вредност).

[О 9–10 ѕ҃рь/дьцеѥь, С 9 ѕ҃рьцеѥь, М 11 ѕ҃рьцеѥь]

3.65. дрьжати

***Глагол*, инфинитив.** (В. 3.33)

[О 10, С 10 дрьжати, М 11 дрьжати]

3.66. є

***Лична заменица*, треће лице, акузатив, множина**. {П.О. **ję*, стсл. ѥ}. Предлошка форма гласила је **ńę* (стсл. нѧ). Деназализацијом је добијен облик *је*, односно *ње*. Претпостављамо да је у *Повељи* у питању енклитички облик.[96] Словом є овде је обележена група *је*. Уместо овог старог облика доћи ће касније *их* (аналогијом према генитиву).

[О 10, С 10, М 11]

3.67. бєзь

***Предлог*, с генитивом (и префикс)**. {П.О. **bez*, стсл. бєз}. Писање ь је у складу са ортографским узусом наше најстарије ћирилске писмености. У *С* налазимо *е* на месту полугласника, што се тумачи двојако: узусом латиничких писара примењеним на ћирилске

[94] О семантичкој страни беспредлошког инструментала типа правовь вѣровь : и правьць : срьдьцеѥь : дрьжати є исп. у Павловић 2006: 230–231.

[95] Сугласник *ц* добијен је трећом палатализацијом (исп. Нј **sьrdьce* <**sьrdьko*, стсл. срьдьце).

[96] За Павловића је то енклитика: на тој речи нема никаквог прозодијског знака [1958: 92].

текстове или преписивачевим слабим познавањем српског језика [Правопис 1981: 215; Врана 1955: 42].

[О 10, С 10 бєзє, М 11]

3.68. вьсакое

***Придевска заменица*, генитив, једнина, женски род**.[97] {П.О. **vьsjakoję/*vьsakoję, стсл.* вьсакоѩ}.[98] У корену је ортографски ь, а слово є обележава групу *је*. Метатеза секвенце *вс* у *св* извршиће се касније.

[О 10, С 10, М 11–12]

3.69. ѕлєди

***Именица*, женски род, генитив, једнина**. {П.О. могао би бити **zъledi* или **zъlědi*, стсл. Ø}. Оваква реконструкција полазне форме заснована је, с једне стране – на семантици,[99] која нас води заједничком корену са придевом **zъlъ, -a, -o*, стсл. ѕълъ, ѕълѧ, ѕъло, а с друге стране – на различитим дијалекатским ликовима речи изведених од основе ове именице. То би онда значило да је на придевску основу **zъl-* додаван творбени формант **-ed*, односно **-ěd*, чиме је добијена именица **zъledь*, односно *zъlědь*, из категорије *nomina essendi*.[100] Сам формант је у српском непродуктиван, али је, изгледа, одређен степен продуктивности поседовао у далекој прошлости (прасловенски период), и то у лику **-ěd*: међу најстаријим примерима налази се именица **zъlědь* (=**zъloba*), потврђена у

[97] У савременој граматичкој литератури ова заменица припада групи тзв. општих или одређених заменица [Станојчић/Поповић 2008: 100].

[98] Полазни номинативни облик је **vьsjakъ/*vьsakъ, -a, -ko*. У СБР гласовна група *-ja-* пише се, у одредници, помоћу ѣ (вьсѣкъ), у СЈС словом ѩ (вьсакъ), где у лексикографском чланку стоји и вьсакъ. Међу најстаријим потврдама има их и у генитиву ж. рода: отъ вѣсѣкоѩ (волѣѕни) [СБР]. Данашњи ном. м. рода *свакӣ* добијен је од сложеније форме **vьsjakъjь/*vьsakъjь* (где је *ъјь=yi>y>i*). Облик *свакоји* (*свакоја, свакоје*) настао је укрштањем двеју заменица: сваки (свака, свако) + који (која, које).

[99] Исп. следеће тумачење: „**b.** zlijed *je posljedica kakvoga zla, kakve povrede, uvrede, isto što* povreda, uvreda," а пример из *Повеље* наводи се као најстарији: „Drъžati je (*vjeru*) bezъ vьsakve zьledi" [РЈА]. Лако је приметити да се наведени цитат не поклапа у свему са извором.

[100] У питању су тзв. транспозиционе стуктуре: мења се категоријална припадност лексеме (од придева постаје именица), без промене семантике.

староруском [Славски 1974: 64]. За прасловенски се не наводе потврде за суфиксну варијанту *-*ed*, што примеру из *Повеље* даје посебно место не само у србистици већ и шире – у славистичкој компаративистици. Могуће су бар три претпоставке:

а) прасловенски је имао две варијанте истог форманта, од којих се у српском очувала она без „јата", дакле у лику **zъledь* (**zъl-edь*);

б) прасловенски је имао само суфикс *-*ěd*, а пример из *Повеље* је најстарија потврда промене *ě*>*e* (екавски рефлекс);

в) прасловенски је имао само суфикс *-*ěd*, а пример у *Повељи* је грешка писара (уместо „јата" написао је *e*).

Свакој од претпоставки могу се дати озбиљни приговори. Првој, да суфикс без „јата" није потврђен у неком другом слов. језику у наведеној категорији, другој, да је „јат" у време настанка *Повеље* био стабилан члан фонолошког система, трећој, да су потврде за континуант секвенце *-*ed* у споменицима старије, а у дијалектима раширеније него за континуант секвенце *-*ěd*. Наиме, потврда са кореном *злед-* има веома много у старим споменицима [PJA, s.v. *zlijed*]. После овог примера из *Повеље*, долази следећи већ у првој половини 13. века (такође у лику зледи), у једној *Повељи* упућеној дубровачком кнезу (адресант је кнез Чрномир).[101] И све потврде из каснијих векова (а PJA их доноси на десетине) имају у корену вокал *-e-*. Све би то упућивало на примарност основе *zled-*. Па ипак, има тумачења да је *-e-* у корену секундарно, тј. да води порекло од старог вокала *ě* („јат"). Наводно, *ě* је ту добијено након метатезе у корену **zeld-*, **zold-* (дакле **zeld-* >* *zlēd-* **zlěd-*) [PJA, s.v. ZLIJED]. На истом месту се додаје и тврдња да реч води порекло „*od osnove, što je u* zlo", што је у супротности са напред понуђеном етимологијом (наиме, *зло* није добијено метатезом). Касније је од ове именице изведен глагол *зледити* (ретке су потврде у лику *злиједити*), а од њега, префиксацијом, *озледити, позледити* (исп.

[101] Кнез Чрномир „кори Дубровчане што му преко клетве роне људе и отимају им имање" [Стојановић 1929: 23–24], а на два места стоји: да нѣ зледи („да није зледи").

и глаголске именице *озледа, позледа*), те имперфективизацијом *озлеђивати, позлеђивати*. У корену се покаткад, и по правилу у млађим потврдама, јавља *-ије-*, а сасвим ретко *-и-*. У савременим ијекавским дијалектима јављају се оба лика. На основу ових (ретких и касних) потврда у писаним споменицима и дијалектима и потиче претпоставка о примарности *ě* у корену. Међутим, обиље потврда са *-e-* код неекаваца, као и чињеница да стари споменици само изузетно имају на том месту нешто друго, сугеришу да је, како је то већ констатовано [Пецо 1989: 70], у питању примарни вокал *-e-*, а да ијекавске (и икавске) структуре представљају секундарну (млађу) појаву. Неписање ь у *О* у складу је са ортографском праксом писара (и на другим местима има испуштања ове врсте у унутрашњим слоговима). Примерци *С* и *М* имају ову реч у нешто друкчијем графичком лику (зьлєди), што је опет у складу са праксом писара да при преписивању често „ревитализују" ь унутар речи.

[О 10, С 10 зьлєди, М 12 зьлєди]

3.70. развѣ

Прилог* и *предлог. {П.О. је **razvě* (<**roz-*),[102] стсл. развѣ}.[103] Потврде за српски могу се пратити од 12. до 18. века [PJA, s.v. RAZVJE]. Овде долази скупа са именичком заменицом *што*, у везничкој функцији (исп. савремено *осим што*). Словом ѣ обележава се фонема ě. У *С* и *М* уметнут је *танки јер* (као у претходном примеру).

[О 10–11 раz/вѣ, С 10 разьвѣ, М 12 разьвѣ]

3.71. цѣо

***Заменица*, упитно-односна, именичка, за ствари, номинатив**.[104] {П.О. је **čьto*, стсл. чьто}. Потврђени облик добијен је упрошћавањем групе *чт* након испадања слабог полугласника. Традиционално се и даље покаткад писало чьто, као што показује и старији

[102] У јужнословенским језицима *раз-* спада у најпродуктивније префиксе (исп. и аломорфе *рас-, ра-, раш-, раза-, раж-* у српском). Сматра се да је **razvě* изведеница добијена суфиксом *-цо* у локативу [Скок 1971–1974], али се не види од које би то именице било.

[103] Наводи се за стсл. и лик розьвѣ [Курц 1969: 194], али је то по свој прилици грешка [СБР].

[104] Негде се сматра акузативом [Иљински 1906: 35].

препис (вероватно под утицајем црквенословенског). Графема *щ* је лигатура (настала од *шт*).

[О 11, С 10–11 чь/то, М 12]

3.72. ци

***Заменица, лична*, датив, једнина, енклитички облик**. {П.О. **mi*, стсл. ци}. Дужи (акцентовани) полазни облик био је **tьnĕ*, стсл. цьнѣ (цънѣ). Дативски енклитички облици личних заменица имали су важну улогу у каснијем развитку заменичког енклитичког система у јужнословенским језицима, а у неким српским дијалектима утицали су на формирање морфолошког лика пуног (акцентованог) облика (на место јата дошло је *-и* из енклитика, исп. савремено – *мени, теби, себи*).

[О 11, С 11, М 12]

3.73. кто

Именичка заменица. (В. 3.53)

(У преписима стоји ортографски *јер*.)

[О 11, С 11 къто, М къто]

3.74. да

***Глагол*, презент, треће лице, једнина**. Првобитно је то био атематски глагол (основа се завршавала на suglasnik *d*, а наставак је додаван директно на основу: **dad-+-tъ*), што је проузроковало одговарајуће асимилационо–дисимилационе промене: *d* у позицији испред *-t-* прелази у t, а onda је *-tt-* дисимилацијом прешло у *-st-*. Тако је формиран облик **dastъ* (стсл. дастъ). Коренски завршетак *-d-* очувао се у 3. лицу множине (**dadętъ*, стсл. дадѧтъ). Облик *да* у *Повељи* резултат је угледања на прво лице једнине и множине: схваћено је, наиме, да је глаголска основа *да-* (дакле *да-м*, *да-мо*, а онда даље *да-ш*, *да-ø*, *да-те*).

[О 11, С 11, М 12]

3.75. 'воєвь

***Придевска заменица*, инструментал, једнина, женски род**. {П.О. **svojejǫ*, стсл. своѥѭ}. Номинатив једн. гласио је **svojь*, **svoja*, **svoje*, стсл. свои, своꙗ, своѥ. Имала је меку промену. Потврђени облик резултат је одређених гласовних промена које су се дешавале у 10/11. веку: **svojejǫ*>**svojeju*>**svojeu̯*=**svojew* (своєвь у писаним

споменицима). У *О* прво слово је уздигнуто изнад реда, а очуван је и преглас *о* : *е* иза палаталног *ј*.[105] У преписима је друкчије: нема уздизања првог слова, а преглас је уступио место аналошкој форми, према тврдим основама. Графема є обележава групу *је* (изг. *својев*).

[О 11, С 11 своновь, М 13 своновь]

3.76. воловь

***Именица*, женски род, инструментал, једнина**.[106] {П.О. је **voľejǫ*, стсл. волеѭ}. Потврђени облик добијен је гласовним путем: **voľejǫ*>**voľeju*>**voľeu̯*=*voľew (ортографски волєвь). Облик воловь је добијен аналошки, према тврдој промени (исп. *женовь*). Словом *л* овде се обележава палатално *љ* (изг. *вољов*).

[О 11, С 11, М 13]

3.77. поконь

***Именица*, акузатив, једнина, мушки род**. {П.О. могао би бити **poklonъ*, стсл. поклонъ}. У основи је глагол **pokloniti* (стсл. поклонити), добијен префиксацијом глагола **kloniti* (исп. и сличне формације са префиксима *на-*, *при-*, *с-*, *у-*, *за-* и сл. у савременом српском). И глагол *поклонити* и именица *поклон* имају бројне потврде у различитим значењима [РЈА]. У *О* је *л* уздигнуто изнад реда.

[О 11, С 11 поклонь, М 13 поклонь]

3.78. и

Везник* и *речца. (В. 3.4.)

[О 11, С 11, М 13]

3.79. да

Речца. {П.О. **da*, стсл. да}. У неким радовима се тврди да *Повеља* садржи потврде за два везника, али се не навода о којима је реч [Вукомановић 1989: 86]. Претпостављамо да се мислило на *и* и *да*. Проблем у одређивању категоријалне припадности ових речи лежи

---

[105] Већ је запажено да је пример из *О* најстарији са старим наставком *-ев* [Младеновић 1991: 162].

[106] За семантичку страну беспредлошког инструментала исп. Павловић 2006: 260–261.

у њиховој полифункционалности. Док је, кад је *Повеља* у питању, реч *и* сасвим сигурно везник (али и речца), дотле се реч *да*, у овом примеру, може сматрати искључиво речцом.

[O 11, C 11, M 13]

3.80. ѥмь

***Лична заменица*, треће лице, множина, датив, енклитички облик**. {П.О. је **jimь*, стсл. ѥмь}. Иницијално *j* нестаће најпре у хијату (нпр. *ти јим то кажи>ти им то кажи*), а временом ће се такав лик уопштити у свим употребама. Слово *н* означава гласовну групу *ји* (изг. *јим*).

[O 11, C 12, M 13]

3.81. не

***Речца* (за одрицање)**. Овде долази у жељној (оптативној) конструкцији.

[O 12, C 12, M 14]

3.82. бѫде

***Глагол*, презент, 3. лице, једнина**. {П.О. инфинитива је *byti, стсл. бъıти}. На месту ѫ био је у прасловенском назал *ǫ* до 10/11. века. У комбинацији са *да* и *не* изриче се жеља.

[O 12, C 12, M 14]

3.83. ѡ҆ѣ

Предлог. (В. 3.25.)

[O 12, C 12, M 14]

3.84. ѥонхъ

***Присвојна заменица*, генитив, множина**. {П.О. **mojihъ*, стсл. ѥонхъ}. Слово н обележава групу *ји* (изг. *мојих*). Неки издавачи су, као што смо видели, ову реч читали као ѥоѭхъ (Шафарик, Срезњевски, Јагић и др.), а повода за то погрешно читање има у самом облику слова н у коме је је пречка прешла десни стуб (ꙗ ѧ ѫ ѣ). Уз мало више пажње филолози су могли запазити да *Повеља* нема прејотованих вокала (осим, иначе, очекиваног ю).[107]

[O 12, C 12, M 14]

[107] Ћирилица у најстаријим нашим споменицима није имала прејотованих вокала ꙗ и ѭ, а јесте ю, што се поклапа са стањем у глагољици. То значи да је наша

3.85. чьстьнїковь

***Именица*, генитив, множина, мушки род**. {П.О. би могао бити **čьstьnikъ*, стсл. Ø}. Овај пример ширења компоненте *-ов-* од именица на *-ŭ-* на облике именица некадашњих *-ŏ-* основа сведочи о једном доисторијском процесу (потврђеном и у стсл.). Реч је, по свој прилици, изведена од основе придева **čьstьnъ* суфиксом **-ikъ* (**čьstьn-* + *-ikъ*), дакле, у питању је *име носиоца особине* (nomina attributiva). У преписима, из не сасвих јасних разлога, именица има друкчији гласовни лик: чєстьнїковь. Неки стручњаци је преводе са *цариник* [Ивић 1986, Милановић 2004]. Будући да крајем 12. века полугласник још увек постоји, онда се он у корену и изговарао. Касније, након вокализације полугласника и упрошћавања сугласничке групе *стн*, та је реч морала да гласи *чȃснїк*, а најстарија потврда за овакав облик је из 16. в. У лексикографској литератури постоји и одредница *чесник*, а међу сасвим ретким потврдама стоји и ова из двају преписа, а протумачена је као „kome starješina kao u dio da kakvu vlast, vlasnik" [PJA].

[O 12, C 12 чєстьнїковь, M 14 чєстьнїковь]

3.86. силе

***Именица*, женски род, генитив, једнина**. {П.О. је **sily*, стсл. силы}. Имала је промену некадашњих *-ā-* основа. Пример из *Повеље* показује да је још у доисторијском периоду уопштен наставак *-е* (<*ę*) меке варијанте (*-jā-* основа, исп. стсл. дꙋша, српско *душе*).

[O 12, C 14, M 15]

3.87. и

Везник* и *речца. (В. 3.4)

[O 12, C 12, M 15]

3.88. до

***Предлог*, са генитивом (и префикс)**. (В. 3.28)

[O 12, C 13, M 15]

3.89. колѣ

Речца. {П.О. је **kolě*, стсл. колѣ}. Видели смо напред да се јавља и у лику *кола* (дублетни облик, в. 3.40). Не долази самостално: у

најстарија ћирилица преузела од глагољице одређена ортографска решења (где иде употреба *ђерва*, „јата" за *ја*, *е* за *је*).

конструкцији са *до* има прилошко (временско) значење. Отуда неки издавачи *Повеље*, како смо видели, практикују скупно писање: доколѣ.

[O 12, C 13, M 15]

3.90. в

***Предлог*, са генитивом (и префикс)[108]. Након промене** *в* (= w) у *у* нестала је обличка дистинкција међу предлозима *у* са генитивом и *у* (<*vъ) са акузативом и локативом (в. 3.1).

[O 13, C 13, M 15]

3.91. цне

***Лична заменица*, прво лице, генитив, једнина**. {П.О. **mene*, стсл. цене}. Чувени слависта Јагић је помислио да би то могао бити локатив, тј. да је Радоје написао цне уместо цнѣ, и да је исправније цене у препису [Јагић 1866: 134]. Исправља га Врана [1955: 53] тврдњом да то није локатив (већ генитив), а није ни грешка коју је преписивач исправио на показани начин, указујући при томе на то да се тај облик јавља и другде, рецимо у *Мирослављевом јевенђељу* (у Глигоријевом запису, стр. 360а, последњи ред, додуше у акузативу, што не мења на ствари), те у *Повељи бана Нинослава*. Оно што ни Врана није запазио, а могао је с обзиром на потврду у *Мирослављевом јеванђељу* (црквенословенском споменику), јесте то да је такво испуштање вокала *е* у првом слогу врло старо, посведочено је и у споменицима на стсл. језику (у *Синајском псалтиру* чак 16 пута) [ГСБЈ 1993: 229]. Наравно, облик цне могао је засметати преписивачима, па су га „поправљали" сваки на свој начин: један је „вратио" *е*, а други налази еквивалент у синтагматском изразу.

[O 13, C 13 ѫ цосн ѕедлн, M 15 цене]

3.92. вѧдѹ

***Глагол*, презент, треће лице, множина**. Оба вокала воде порекло од назала задњег реда (исп. стсл. вѧдѫтъ).

[O 13, C 13, M 15]

[108] Исп. формант *у-* у глаголској именици вѣчение, која је настала од свршеног глагола који данас гласи *усеhи/усјеhи* (у знач. *одсеhи/одсјеhи*).

3.93. дати

***Глагол*, инфинитив**. {П.О. *dati, стсл. дати}. Припадао је групи атематских глагола. У *М* финални слог написан је лигатуром.

[O 13, C 13, M 15 дати]

3.94. нѩь

***Лична заменица*, треће лице, датив, множина**. (В. 3.80)

[O 13, C 13, M 16]

3.95. сьвѣть

***Именица*, мушки род, акузатив, једнина**. {П.О. је **sъvětъ*, стсл. съвѣтъ}. Графема ѣ обележава стари вокал „јат", а графема ь има ортографску функцију (изг. је био *свѣт*). Данашње *савет/савјет* је преузето из црквенословенског језика.

[O 13, C 13–14 сьвѣ/ть, M 16]

3.96. и

Везник* и *речца. (В. 3.4)

[O 13, C 14, M 16]

3.97. помокь

***Именица*, женски род, акузатив, једнина**. {П.О. *pomoťъ<*pomoktь, стсл. помощь}. Имала је промену по некадашњим *-ĭ-* основама. Сугласник *ћ* води порекло од палаталног **ť*. Графема *к* обележава сугласник *ћ* (изг. *помоћ*).

[O 13, C 14, M 16]

3.98. какоре

***Прилог* за начин, заменичког порекла**. {П.О. **kakože*, стсл. какоже}. Проширен је партикулом *-ре* (<**že*). (В. 3.45)

[O 13, C 14, M 16]

3.99. и

Везник* и *речца. (В. 3.4)

[O 13, C 14, M 16]

3.100. себѣ

***Лична повратна заменица*, датив**. {П.О. је **sebě*, стсл. себѣ}. Слово ѣ обележава стару фонему *ě*. Облик *себи* добијен је аналошки, према енклитичком *си*.

[O 13–14 се/вѣ, C 14, M 16–17 с/себѣ]

3.101. коликоре

Упитни прилог. {П.О. **kolikože*, стсл. коликоже}. Заменичког је порекла (исп. упитну заменицу **kolikъ, *kolika, *koliko*). Проширен је партикулом *-pe* (<**že*). (В. 3.45).

[O 14, C 14, M 17]

3.102. моге

***Глаголски прилог*, некадашњи партицип презента активни**. {П.О. **mogy*, стсл. могы}. Облик са наст. **-y* је номинатив м. и с. рода. Аналошки је могао бити преузет наставак *-e* (< *-ę*) других парадигми, што потврђује и пример из *Повеље*.[109] Претпоставља се да се овде ради о елипси, тј. да је изостављен глагол *дати* који се подразумева из контекста: дати нѧь : сьвѣть : и подокь : какоре : и себѣ : коликоре моге (дати) [РЈА]. Овај облик збуњивао је неке издаваче, те су га неки од њих прекрајали на свој начин. Јагић овај облик тумачи сасвим нејасним (вероватно непостојећим) могый и могей.

[O 14, C 14, M 17]

3.103. безь

***Предлог*, с генитивом**. (В. 3.67)[110]

[O 14, C 15, M 17]

3.104. вьсега

***Придеска заменица*, генитив, једнина, мушки род**. {П.О. **vьsego* (**<vьlogo*), стсл. вьсего}. Имала је промену у неким падежима по тврдој, у неким по мекој промени. Наставак *-a* добијен је у српском аналошки још у доисторијско време (према именицама м. и с. рода некадашњих **-ŏ-* основа). Полугласник је био у слабом положају, губио се, што ће изазвати метатезу иницијалне консонантске групе: *вс>св*. Отуд савремено *свег(а)*. (В. и 3.43.)

[O 14, C 15, M 17]

3.105. зьлога

***Придев*, генитив, једнина, мушки род, одређени вид**. {П.О. **zьlogo*, стсл. зълого}. Номинатив је гласио **zьlyjь*, стсл. зълъıи. У

[109] Овакав смер аналогије потврђиван је и у стсл. [СБР].

[110] О семантичкој страни падежних конструкција с предлогом безь исп. у Павловић 2006: 236–237.

корену је полугласник био у слабом положају, али се традиционално на том месту писао ь. Финални вокал *-o* аналошки је потиснут вокалом *-a*, према именицама м. и с. рода.

[O 14, C 15, M 17–18 зь/лога]

3.106. прицысла

***Именица*, мушки род, генитив, једнина**. {П.О. би могао бити **primysla*, стсл. *-Ø*}. У сва три примерка има различит лик: у *O* прицысла, у *M* прицысьла (разлика је графичке природе), а у *C* прицысьлнѣ (графичке и граматичке). Слово ь, на месту тзв. секундарног полугласника, стоји у преписима, али га нема у оригиналу. Треба претпоставити да је у то време постојао граматички дублет – именица мушког рода *примисьл* (графематски прицысль/прицысьль) и именица средњег рода *примислије* (графематски прицысьлне/прицысьлне).[111] У примеру из *C* финална графема обележава групу *ja*.

[O 14–15 прицы/сла, C 15 прицысьлнѣ, M 17 прицысьла]

3.107. тако

Прилог за начин. {П.О. **tako*, стсл. тако}. Заменичког је порекла. У конструкцији са енклитиком *ми* долази у заклетви.

[O 15, C 15, M 18]

[111] Због одсуства потврда немогуће је знати је ли ова реч већ тада имала и карактеристике именица ж. рода типа *кост*, или је до граматичке мéне дошло касније. Основинска реч цысьл (графематски би могло бити цысьль и цысль) потврђена је пред крај 12. века у *Повељи Стефана Немање Хиландару*, као именица ж. рода, исп. зачеѕъ по(о)црьвати цысль свою [Миклошић 1858: 4]. РЈА садржи велики број потврда за именицу *мисао*, а за *примисао* само ову из *Повеље*. За глагол *примислити* уопште не постоје поуздане потврде у нашим старим споменицима, али има у стсл. прицъслити. Свему овоме додајемо да је у стсл. именица цъсль била женског рода, а именице подъслъ, продъслъ, съдъслъ и зацъслъ мушког (и све су имале одговарајуће основинске глаголе). Очито је да су сви девербативи били мушког рода, па је таква могла бити и именица прицъслъ, за коју нема потврда у стсл., али има у нашој *Повељи*. Претпостављамо да је у прво време тако било и у српском, а касније је већина именица с овим кореном, аналошки према именици *мисао*, добила обележје ж. рода (отуда у српском језику према именицама *замисао, намисао, примисао, полумисао* женскога рода, стоје именице *смисао, бесмисао, несмисао, двосмисао* мушког рода, док је *промисао* остала двородна).

3.108. ѥи

***Лична заменица*, прво лице, датив, једнина, енклитички облик**. (В. 3.72.)

[О 15, С 15, М 18]

3.109. бѫже

***Именица*, мушки род, вокатив, једнина**. {П.О. је **bože* (<**bodže*), стсл. божє}. Мењала се по некадашим *-ŏ-* основама (тврда промена). Првом палатализацијом веларно **g* је прешло у африкату **dž*, која је још у прасловенском изгубила праскаву компоненту. У *Повељи* је именица скраћена (о чему сведочи титла). У преписима ова реч има друкчије ликове, односно узет је облик номинатива у скраћеном виду: бгъ (старији препис) и бь (млађи препис).[112]

[О 15, С 15 бгъ, М 18 бь]

3.110. поѩаган

***Глагол*, императив, друго лице, једнина**. {П.О. је **pomagaji*, стсл. поѩаган}. Будући да се и у оваквој позицији (након вокала) могло читати као *j* и као *ji*, тешко је одгонетнути изговор ове потврде у *Повељи*. По свој прилици изговор је већ тада био *помагај*, а не *помагаји*. Наиме, још у доисторијско време губило се интервокално *-j-* (**pomagaji* > *pomagai* > *pomagaj*), тј. након његовог губљења финално *и* постаје неслоговно, па се добија ново *j* које се у ћирилици опет писало словом и.

[О 15, С 16, М 19]

3.111. и

Везник* и *речца. (В. 3.4)

[О 15, С 16, М 19]

3.112. сие

***Показна заменица*, номинатив, једнина, средњи род**. {П.О. **se*, стсл. сє}.[113] Још у доисторијском периоду проширивана је основа,

[112] У стсл. се именица богъ у оваквим конструкцијама јавља у множинским формама (тако ѥи богы и тако ѥи бозѣ), што је само по себи необично јер *Бог* је један и не може имати облике множине. По свој прилици ова конструкција има узор у грчком μά τούς θεούς.

[113] Ова показна заменица имала је тзв. меку промену, а у Нј гласила је: сь, сии (м.р.), се (с.р.) и си (ж.р.).

што показује и пример из *Повеље*. Слово *е* обележава групу *је* (изг. *сије*). Била је у старом језику веома фреквентна (исп. РЈА који доноси бројне потврде из разних врста текстова за период 12–18. в.). У *Повељи* са јавља два пута (В. 3.120).

[О 15, С 16, М 19]

3.113. сто

***Придев*, средњи род, номинатив, једнина, одређени вид**. {П.О. је **svętoje*, стсл. свѧтоѥ}. Деназализацијом, асимилацијом, испадањем интервокалног *-j-* и контракцијом добијен је облик свето (и тако се формално поклопио са обликом неодређеног вида). Реч је скраћена, што је маркирано титлом, а разрешена гласила би: свето.

[О 15, С 16, М 19]

3.114. еванъгелие

***Именица*, номинатив, једнина, средњи род**. Будући да је реч страног порекла (грч. εὐαγγέλιον), писање ь нема етимолошког оправдања. Иницијално и финално слово є обележава групу *је*, а слово *г* фонему /ђ/, изг. *јеванђелије* (или *еванђелије*). Данашњи облик *јеванђеље* настао је много касније, тзв. новим јотовањем.[114] У *М* прво слово је уздигнуто, а /ђ/ је написано словом ѧ („ђерв").

[О 15, С 16, М 19 еванъгелие]

3.115. ѣ

***Лична заменица*, прво лице, номинатив, једнина**. (В. 3.9)

[О 16, С 16, М 19]

3.116. радое

***Именица*, мушки род, номинатив**. *Антропоним* (лично мушко име). Занимљив је, граматички, по наставку *-е* у Нј м. рода, што је последица његовог творбеног развитка: у почетку је то вероватно био хипокористик од разних имена типа *Радослав, Радосав, Радислав* и сл., настао суфиксом *-оје* (исп. и *Благоје*, *Милоје*, *Станоје*, *Владоје* и сл.). Слово є обележава групу *је* (изг. *Радоје*). Ово је најстарија потврда за иначе веома често име у средњовековним писаним споменицима (а одржало се до данас).

[О 16, С 16, М 19–20 рад̊/є]

[114] Финални део морао је имати и варијанту са полугласником (исп. одредницу еванъгельѣ у СБР).

3.117. дѣѣкь

***Именица*, мушки род, номинатив, једнина**. У питању је позајмљеница (исп. лат. diaconus и грч. διάκονος, διάκος). Слово *јат* пише се за групу *ја* (изг. *дијак*), а на крају долази ь као и у домаћим речима. У старим писаним споменицима поред облика *дијак*, јавиће се и *дјак*, из чега ће касније, јотовањем, настати *ђак*.

[О 16, С 16–17 ди/ѣкь, М 20]

3.118. бань

***Посесивни придев*, номинатив, једнина, мушки род**. Настао је суфиксацијом, од основе именице *бан* (в. 3.10) и посесивног суфикса *-jь* (*ban-+-jь>bańь*). Сугласник на крају основе, у складу са фонетским законима, бива умекшан (јотован). Изведеница потврђује да је тзв. *прасловенско јотовање* био жив гласовни закон по доласку наших предака на Балкан. Палаталност финалног консонанта (*bań*) не очитује се графематски у *Повељи*, те су основинска именица и придев овде *хомографи*. Посесивни суфикс *-jь, наслеђен из прасловенског, потиснут је својим млађим и продуктивнијим конкурентом *-ovъ*, што значи да су *бань* и *банов*, у то време, били творбени дублети.[115] Словом н обележава се палатал *ń*. У *С* цела реч је уздигнута изнад реда.

[О 16, С 17, М 20]

3.119. писахь

***Глагол*, аорист, прво лице**. {П.О. **pisahъ*, стсл. писахъ}. Истраживачи неједнако тумаче овај облик: за неке је то аорист [Вукомановић 1989: 85], а за друге имперфекат [Иљински 1906: 34]. Ова су се два облика првобитно морфолошки разликовала (исп. 1. лице имперфекта **pisa-ahъ*), али је гласовном променом, још у доисторијском периоду, та слика измењена: контракцијом је и у имперфекту добијен облик идентичан оном у аористу, те су они постали *хографи* (дистинкцију је, у лицима где морфолошке разлике није било, преузела прозодија).[116]

[О 16, С 17, М 20]

3.120. сню

***Показна заменица*, акузатив, једнина, женски род**. {П.О. је **sьjǫ / *sijǫ*, стсл. сьѭ, сиѭ}. Деназализацијом у српском настаје потврђени облик у *Повељи*. Лигатура ю је у функцији обележавања групе *jу*.

[О 16, С 17, М 20]

3.121. книгꙋ

***Именица*, женски род, акузатив, једнина**. {П.О. би могао бити **kńigǫ*, стсл. Ø}. Графема *н* обележава палатал *ń* (изг. *књигу*). У стсл. (и црквенословенском) имала је првобитно само облике множине (ном. кънѭгы). Пример у *Повељи* је најстарија потврда на народном језику и то у једнини (акузатив). У корену је испуштен ь. Ова лексема је имала различита значења, између осталог и (службено) писмо, исправу и сл. [Ивић 1980: 65].

[О 16, С 17, М 20]

3.122. повеловь

***Именица*, женски род, једнина, инструментал**. {П.О. **poveľejǫ*, стсл. Ø[117]}. Потврђени облик добијен је познатим фонетским процесом: **poveľejǫ > *poveľeju > *poveľeu̯ poveľew > *poveľovь* (деназалицација, испадање интервокалног *j*, губљење слоговности вокала -u (> -u̯ = -w), што је у писаним споменицима писано као -вь. Глас *-е-* иза палатала аналошки је замењен са *-о-* (према тврдој промени). Изведена је од глагола **povelěti* суфиксом **-ja* (**povel- + -*ja*): отуд сугласник *ль* (< **ľ*). Графема л обележава палатал *ль* (изг. *повељов*).

[О 16, С 17, М 20]

---

[115] О разлозима губљења придева са посесивним суфиксом *-jь* исп. Бошковић 2000: 362.

[116] Исп. савремену прозодијску слику: *пи́сах, пи́са, пи́са, пи́сасмо, пи́састе, пи́саше* (аорист) : *пи̏са̄х, пи̏са̄ше, пи̏са̄ше, пи̏са̄смо, пи̏са̄сте, пи̏са̄ху* (имперфекат). У савременом српском језику имперфекат се, практично, више не употребљава, али граматичка литература укључује његову парадигму у систем прошлих глаголских времена. Аорист је, напротив присутан у језику, али је његова употреба, више или мање, стилски маркирана.

[117] У стсл. је постојала глаголска именица повелѣниѥ, изведена од глагола повелѣти (знач. *заповедити, наредити*).

3.123. бановь

***Придев*, инструментал, једнина, женски род**. {П.О. **baněję*ǫ, стсл. Ø}. Придев је изведен: основинска именица је *бан*, а суфикс је био **-ja* (за ж. род, за мушки исп. 3.118). Инструментал једнине, посведочен у *Повељи*, добијен је гласовним путем на следећи начин: **baněję*ǫ > **baněju* > **baněu̯/baněw* > *baňov*, ортографски бановь. Суфикс **-jь* (**-ja*, **-je*) изгубио је своју првобитну продуктивност, потиснут је, како смо рекли, конкурентним млађим суфиксом *-ovъ* (*-ova*, *-ovo*). Графема н означава палатални сонат *ń* (изг. *баньов*). Финални *јер* пише се по традицији.

[O 17, C 17–18 бано/вь, M 21]

3.124. ѡ҃ъ

Предлог. (B. 3.25)

[O 17, C 18, M 21]

3.125. рожьст҃а

***Именица*, генитив, једнина, средњи род**. У питању је сакрална реч (исп. стсл. рождьство), а долази уз другу сакралну реч, због чега и има црквенословенско фонетско рухо (овде је у редукованом виду, упрошћена је сугласничка група *жд*, за шта има потврда и у стсл. [рожъство, рожьства]).[118] У сва три примерка има различит лик: старији препис има рошьства, а млађи рожьства. У црквенословенском долази и у лику рождение (у стсл. и рожденье).

[O 17, C 18 рошьства, M 21 рожьства]

3.126. х҃ва

***Придев*, генитив, једнина, средњи род, неодређени вид (именичка промена)**. Изведен је суфиксом *-ов* (исп. стсл. хрьстовъ и христовъ). Реч је скраћена, разрешена би гласила хрьстова или христова. Долази у синтагми темпоралног значења. У *C* је нескраћен облик – хърьстова, али са сувишним ь између *х* и *р*. У M финално слово а је избледело и једва се види.

[O 17, C 18 хърьстова, M 21 х҃ва]

[118] Исп. у СБР и родьство (рожьства х҃ва, под хрьст[ос]овъ).

3.127. тисѹка

***Именица*, номинатив, једнина, женски род**. {П.О. **tysǫťi* (<**tysǫtji*), стсл. тысѫщи/тысѧщи}. Потврђени облик добијен је одговарајућим гласовним процесима који су захватили српски језик у доистроијском периоду: глас и добијен је од ъ („јерија"), глас *у* од ѫ (назала задњег реда), а *ћ* од старијег **ť* (< **tj*). Графема к обележава палатал *ћ* (изг. *тисућа*). У *M* иницијални слог пише се лигатуром. Старији препис има црквенословенски лик ове именице. Још у доисторијском периоду формиран је млађи облик номинатива једнине са наставком *-а* (према бројнијим именицама типа *жена, душа* итд.).

[O 17, C 18 тисѹща, M 21 тисѹка]

3.128. и

Везник* и *речца. (B 3.4)

[O 17, C 19, M 21]

3.129. сѣто

Број (100). {П.О. **sъto*, стсл. сѣто}. Полугласник је био у слабом положају, што значи да је у нашем примеру ортографски *јер*. Првобитно је овај број имао промену именица средњег рода, али је временом постао индеклинабилан.

[O 17, C 19, M 21]

3.130. и

Везник* и *речца. (B. 3.4)

[O 17, C 19, M 21]

3.131. ѡсѩьдесеть

Број (80). {П.О. **osmь* **desętь*, стсл. ѡсѩь десѧть}. У српском се у **osmь*, након губљења примарног полугласника, развио секундарни полугласник између *с* и *м* (**osəm*), док је у **desętь* извршена деназализација, а финални полугласник нестао. Отуда у српском језику од 14. века потврде за облик *осамдесет*. Употреба ѡ у иницијалној позицији била је честа у старим српским текстовима.[119]

[119] Пракса писања ѡ у иницијалној позицији речи имала је своје „функционално оправдање" при континуираном начину писања: тиме је сигнализирана нова реч у тексту [Правопис 1981: 126].

Испуштање ь на месту секундарног полугласника (између с и ц) резултат је небрижљивог односа писара према писању ове графеме. Преписивачи су у том погледу били много пажљивији: у *М* је коректно написана, а претпостављамо да је тако и у *С* (тј. мислимо да је титла јасан сигнал испуштеног ь).

[О 17–18 ѡсм/ьдесеть, С 19 ѡсьмьдесеть, М 22 ѡсьмьдесеть]

3.132. и

Везник и ***речца***. (В. 3.4.)

[О 18, С 19, М 22]

3.133. деветь

Број (9). {П.О. **devętь*, стсл. девѧть}. Деназализацијом вокала ѧ и губљењем финалног полугласника добијен је потврђени лик (са ортографским *јером* на крају).

[О 18, С 19, М 22]

3.134. лѣть

***Именица*, средњи род, генитив, множина**. {П.О. **lětь*, стсл. лѣтъ}. Мењала се по тврдој промени. Након губљења полугласника падеж се, гласовно, изједначио са основом (наставак је сад -ø). Словом ѣ обележава се фонема „јат".

[О 18, С 20, М 22]

3.135. цѣсеца

***Именица*, мушки род, генитив, једнина**. {П.О. **měsęca* (< **měseka*), стсл. цѣсаца}. Вокал *е* је на месту назала предњег реда, а *ц* је у алтернацији са *к*.[120] Словом ѣ обележава се фонема „јат". Титла је у *О* и *М* написана необавезно (реч није скраћена).

[О 18 цѣсеца, С 20 цѣсеца, М 22 цѣсеца]

3.136. авьгѹста

***Именица*, мушки род, генитив, једнина**. Реч је страног порекла. Писање ь овде је у складу са писарским узусом.

[О 18, С 20, М 22]

[120] У Нј, који је гласио **měsękъ*, није било услова за 3. палатализацију, али је аналошки према другим падежима, у којима су ти услови постојали, унето *-ц* (отуда данас *месец/мјесец*).

3.137. в

***Предлог* (са акузативом и локативом) и префикс**. Налазимо га у сва три примерка на два места, увек са акузативом: у 1. реду у синтагми х ние (*у име*) те у 19. реду (*О*), 20. реду (*С*) и 23. реду (*М*) у синтагми в дьвадесети и девети дьнь (*у двадесет и девети дан*). Прва предлошко-падежна конструкција очувала се у српском језику до данас. Ова друга, међутим, обичнија је у српском у генитивном руху: *двадесет и деветог дана*. У стсл. конструкција въ тъ дьнь била је сасвим обична [Курц 1969: 177], па се овај облик из примерака *Повеље* може схватити и као утицај црквенословенске праксе, тим пре што долази у окружењу појмова и ликова из хришћанске религије.

[О 19, С 20, М 23]

3.138. дьвадесети

Број (20). {П. О. **dьva desęti*, стсл. дъва десѧти}. Неки мисле да је ово редни број [Иљински 1906: 33, Вукомановић 1989: 86]. По нашем мишљењу, ово је основни број: финално *-и* ће се касније редуковати (управо зато да би се избегла хомонимија са редним бројем), а потврде за лик *двадесет* долазе тек од 15. века [РЈА]. Писање *јера* је ортографско. Финални слог у *С* и *М* написан је лигатурно.

[О 19, С 20-21 дьв/адесети, М 23 дьвадесети]

3.139. и

Везник и ***речца***. (В. 3.4.)

[О 19, С 21, М 23]

3.140. деветы

***Редни број*, мушки род, акузатив, једнина**. {П.О. је **devętyi*, стсл. девѧтъıи}. Контракцијом вокала у финалним слоговима добијена је краћа верзија. Писање ы је ортографског карактера (у преписима је написан континуант старог вокала „јери").[121] У *М* финални слог представљен је лигатуром.

[О 19 деветы, С 21 девети, М 23 девет]

[121] Бошковић писање ы тамо где му није место назива *ортографским* [1967: 40].

3.141. дн҃ь

***Именица*, мушки род, акузатив, једнина.**[122] {П.О. је **dьnь*, стсл. дьнь}. Имала је промену основа на консонант. Реч је скраћена (што показује и титла): изостављен је полугласник у корену.

[O 19, C 21, M 23]

3.142. всѣчение

***Именица*, средњи род, номинатив (акузатив), једнина.** {П.О. **usěčenije*}.[123] У питању је глаголска именица (исп. стсл. оусѣщи, оусѣчеши, српско *усећи/усјећи, усечеш/усијечеш*, са префиксом *у-*). Ово је једина *повеља* у којој се јавља израз всѣчение главе нована крьстителя. Будући да је *Повеља* сасвим прецизно датирана, употреба наведеног израза је нека врста плеоназма: одсецање главе св. Јована Крститеља било је управо 29. августа. (Као да је писар хтео на овај начин да учврсти датирање.) Иљински мисли да је ово акузатив једнине [1906: 35], што је могуће ако се схвати да је овде елидиран предлог *на*.

[O 19, C 21–22 всѣч/ение, M 23–24 всѣче/ние]

3.143. главе

***Именица*, женски род, генитив, једнина.** {П.О. је **golvy* (>**glavy*), стсл. главъ}. Ово је један од првих примера тврде промене са секундарним наставком *-е* (пренетим из парадигме именица тзв. меке варијанте (исп. 86: силе).

[O 19–20 гла/ве, C 22, M 24]

3.144. нована

***Именица*, мушки род, генитив.** *Антропоним* (лично мушко име *Јован*, преко грчког 'Ιωάννης, у стсл. новань). Судећи према *Повељи*, у српском језику још у доисторијско време ово несловенско име доживљава фонетску трансформацију: умеће се *-в-* ради избегавања хијата (Joan > Јован).[124]

[O 20, C 22 нована, M 24]

[122] Акузатив дьнь (дн҃ь) хомоформан је са номинативом, али предлог в на почетку темпоралне конструкције јасно идентификује падеж. Исп. о томе више у Павловић 2006: 136.

[123] У стсл. је гласила оусѣкновение, а изведена је од глагола оусѣкнѫти [СБР].

[124] PJA: „JÒVAN, *m.* Joannes, *ime muško, vidi kod* Ivan. – *Od prvijeh vremena, a između rječnika u Vukovu* (‚Johann' ‚Joannes', cf. Ivan) *i u Daničićevu* (Jovanь

3.145. крьстителя

***Именица*, мушки род, генитив, једнина.**[125] У питању је изведеница (nomen agentis, основинска реч је глагол *крстити*). Овде је заправо ова реч део имена (нека врста надимка). Графема л обележава глас *ль* (изг. *крститеља*). Вокално *р* обележава се на уобичајен начин. У преписима је слог ти написан лигатуром. У *М* и *С* титла је сувишна.

[O 20, C 22–23 крьст/тела, M 24 крьститела]

‚Joannes')." Као најстарији пример наводи се управо овај из *Повеље – Jovana krьstiteľa*. На месту на које се упућује стоји: „ÌVAN, *m.* Joannes, *ime muško.* – Postalo je od grč. 'Ιωάννης (*a ovo od jevr.* Johanan=Bog daje) *dok je grč. ι još glasilo kao vokal, te je od* Ioan *prešlo na* Ivan; *kasnije je postao oblik* Jovan *(koji vidi), tijem što se grč. ι izgovaralo kao* j. – *Riječ je stara, isporedi stslov.* Ivanъ, *rus.* Иванъ." Судећи, међутим, по СБР, у стсл. је ово име гласило новань, тако да не знамо од куда оваква формулација у PJA. Као потврда да је лик Иван старији од Јован наводи се, у PJA, пример Juuano (11. век), што би, мисли се, требало читати Ivan. Код Срба ће се користити оба лика генетски истог имена – и *Јован* и *Иван*. О томе у Вуковим речнику (1852) стоји: „1) у кршћана (као и у Руса) *Иван* значи *Јован*. 2) У хришћана, *Иван* и *Јован* два су различита имена, као и *Ивана* и *Јована* (у Тршићу су биле у једног човјека, Јована Старчевића, двије кћери *Ивана* и *Јована*); тако се у њих разликује и Јовањ дан (7 јан.) од Ивања дне (24 јун.)."

[125] О семантичком капацитету посесивног генитива уопште и о партитивној посесивности његовој посебно исп. у Павловић 2006: 351.